Иван Христов

Ad radices

Римска крайпътна станция на пътя Ескус – Филипополис

Тази книга се издава с финансовата подкрепа
на *инж. Марин Радевски* – гр. Троян.

Иван Христов

AD RADICES

РИМСКА КРАЙПЪТНА СТАНЦИЯ НА ПЪТЯ ЕСКУС – ФИЛИПОПОЛИС

UNICART
2012

© Иван Христов – автор, 2012
© Издателство “Unicart”, 2012

Автор и снимки:
Иван Христов

Превод на английски език:
Светла Цанева

Карти:
Тотю Ангелов, Христо Мичев, Младен Маринов

Предпечатна подготовка:
Ваня Христова

Художник:
Анастасия Карталева

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 7

I. Римската крайпътна станция Ad radices 17

II. Локализирани селища и некрополи в района на крайпътната станция 34

III. Късноантична кула (Turris) в м. "Шамака" 36

IV. Особености на римският път за Филипополис в Хемус. Пътни разклонения от Ad radices на югоизток и запад в планината 48

V. Крайпътни съоръжения по трасето на военния път. Отсечката Sostra – Ad radices; Ad radices – Montemno 61

VI. Заключение 76

Литература 82

Съкращения 85

Резюме на английски език 86

Увод

Настоящата книга има за цел да обобщи всички налични данни за съществуването на римска крайпътна станция Ad radices разположена в северните склонове на Хемус (Стара планина) в началото на дн. Троянски проход.

Станцията е ситуирана на изключително стратегическо място в долината на р. Бели Осъм, Троянско. Теренът ѝ е бил отправна точка за пътища и по-малки планински пътеки, които са пресичали високата планина на юг към Стрямската долина.

Обобщаването на резултатите от проучванията, както и допълването с информация от нови археологически разкопки, е оправдана поради факта, че станцията до голяма степен е унищожена от иманярски изкопи. На практика налице е ситуацията на т. нар. "археологически скелет" – оставени от иманярите зидове на постройки с напълно компрометиран и унищожен културен пласт между тях.

Не така стоят нещата с новооткрития късноримски укрепен обект – turris ситуиран на изключително стратегическо място в м. "Шамака", югозападно от станцията. Кулата е контролирала през IV век на пътя за Филипополис и е проучена изцяло в рамките на спасителни разкопки през 2012 г.

Като цяло може да се напише, че анализът и на малко останалите археологически структури и предмети в района на южните покрайнини на гр. Троян позволява да се допълни с нова информация древната история на Троянския край.

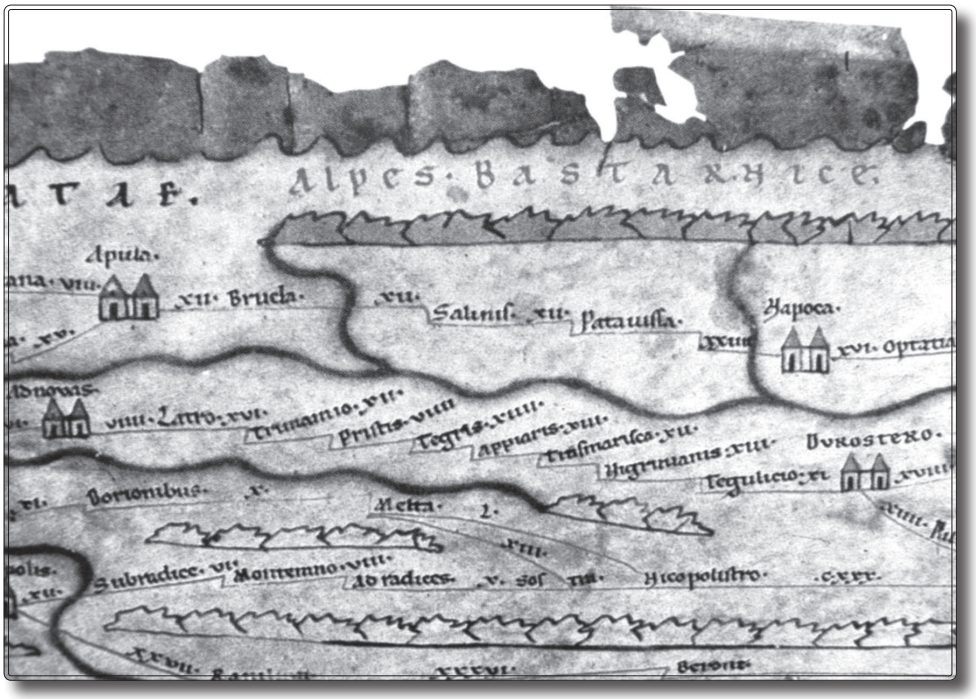

Обр. 1. Детайл от Певтингеровата карта.

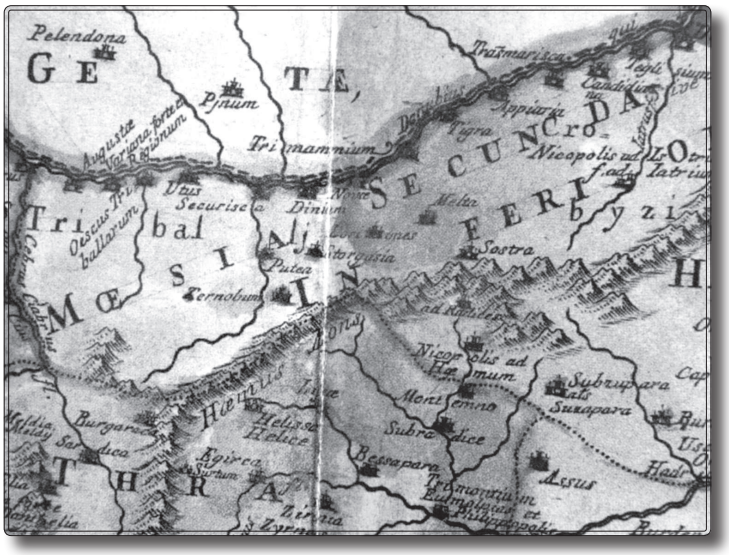

Обр. 2. Карта на "Източен Илирик" от Николас Сансон.

Знае се, че Ad radices е била изградена на 10(X) римски мили от кастела и крайпътната станция Sostra (мах. "Ломешки ханчета, с. Ломец, Троянско) и 8 (VIII) мили преди станция Montemno (4 км източно от билната част на Троянския проход). Разстоянията са отбелязани в Itineraria Romana (Римски пътеводител от II век) и известната Tabula Peutingeriana, представяща гъстотата на римската пътна мрежа от IV век. (ЛИБИ 1958, 20–21) (Обр. 1)

Едва през XVII и началото на XVIII век, базирайки се на антични автори, френските картографи Николас Сансон – баща и Гийом Делил отбелязват Ad radices в своите карти. (Лаков 1989; Иванов 1999, 41–46)

В първият случай Н. Сансон помества в картата на "Източен Илирик" станцията след Sostra, но южно от билото на Хемус. (Обр. 2) Картата е съставена през 1715 г. В нея са обозначени множество антични градове в римския диоцез Източен Илирик. Сред тях станцията е обозначена подобаващо, както и някои други станции по пътя за Филипополис като Sostra, Montemno и Sub radices. (Атлас, 2008, 463–464, VI. 10)

В карта на Гърция съставена от Г. Делил Ad radices се среща два пъти, съответно южно и северно от билото на Хемус, което очевидно е грешка при изписване на Sub radices локализирана днес в южното подножие на Троянския проход. (Обр. 3)

През 1744 г. в картата на "царствата Унгария, Хърватия, Далмация, Босна, Сърбия и България" дело на немския картограф от Витенберг Йохан Матиас откриваме важните римски пътища Via Singidunum и Via Ignatia. Отбелязани са и станциите на пътя Ескус – Филипополис като Melta и Sostra. (Атлас., 2008, 321–322, III. 29) Ad radices е поместена на билото на Стара планина. (Обр. 4)

MŒSIA INFERIOR
MŒSIA SUPERIOR
PONTUS EUXINUS
THRACIA
PROPONTIS
SARDICA
CELETICA in qua CELETÆ MAJORES
CELETÆ MINORES
ASTICA
CANINENSIS
ODRYSIS
PHRAGANDE
MEDICA GENS
MONTANI THRACES
DELTA THRACIÆ
MELANDEPTE Scythæ
REGIO PÆONIÆ
PÆONIÆ POPULI
PÆONIA GENS
PERICUS SINUS
STRYMONICUS SINUS
MELANIS SINUS
Sinus Heracleoticus
Hellespontus
Propontis
Ins. Samothracum
Samus
Imbrus
Cyzicus
Ins.
Callipolis
Procones
Insula
Byzantium
Chalcedon
Nicomedia
Nicæa
Prusa
Apollonia
Thessalonica
Philippi
Philippopolis
Philippopolis vel Philoppolis
Hadrianopolis
Olympiada
Trajanopolis
Heraclea
Perinthus
Bithynia
Pæonia
Pæoniæ
Pæonum
Pæonii
Pæonis
Pæonias
Pæonicus
Pæonicum
Pæonicæ
Pæonicarum
Pæonicorum
Pæonicas
Pæonicis
Pæonicos
Pæonicam
Pæonicâ
Pæonicæque
Pæonicæ
Pæonicarumque
Pæonicorumque
Pæonicasque
Pæonicisque
Pæonicos
Pæonicamque
Pæonicâque
Pæonicæque

Обр. 4. Детайл от картата на Йохан Матиас.

В по-ново време предполагаеми сведения за района на Ad radices откриваме в многотомното описание на р. Дунав и прилежащите страни на граф Луиджи Марсили (Димитров 1946/47).

За нашата тема са ценни описанията на римски старини около днешния Троянски проход. Така например за река Осъм (Ozuma) пише следното:

“Неговият извор, който е в Хемус, се намира до един проход, използван от римляните, който се нарича Trayan и на десет мили от там се влива в Nicopolis.” (Обр. 5)

По-надолу граф Луиджи Марсили споменава интересна информация:

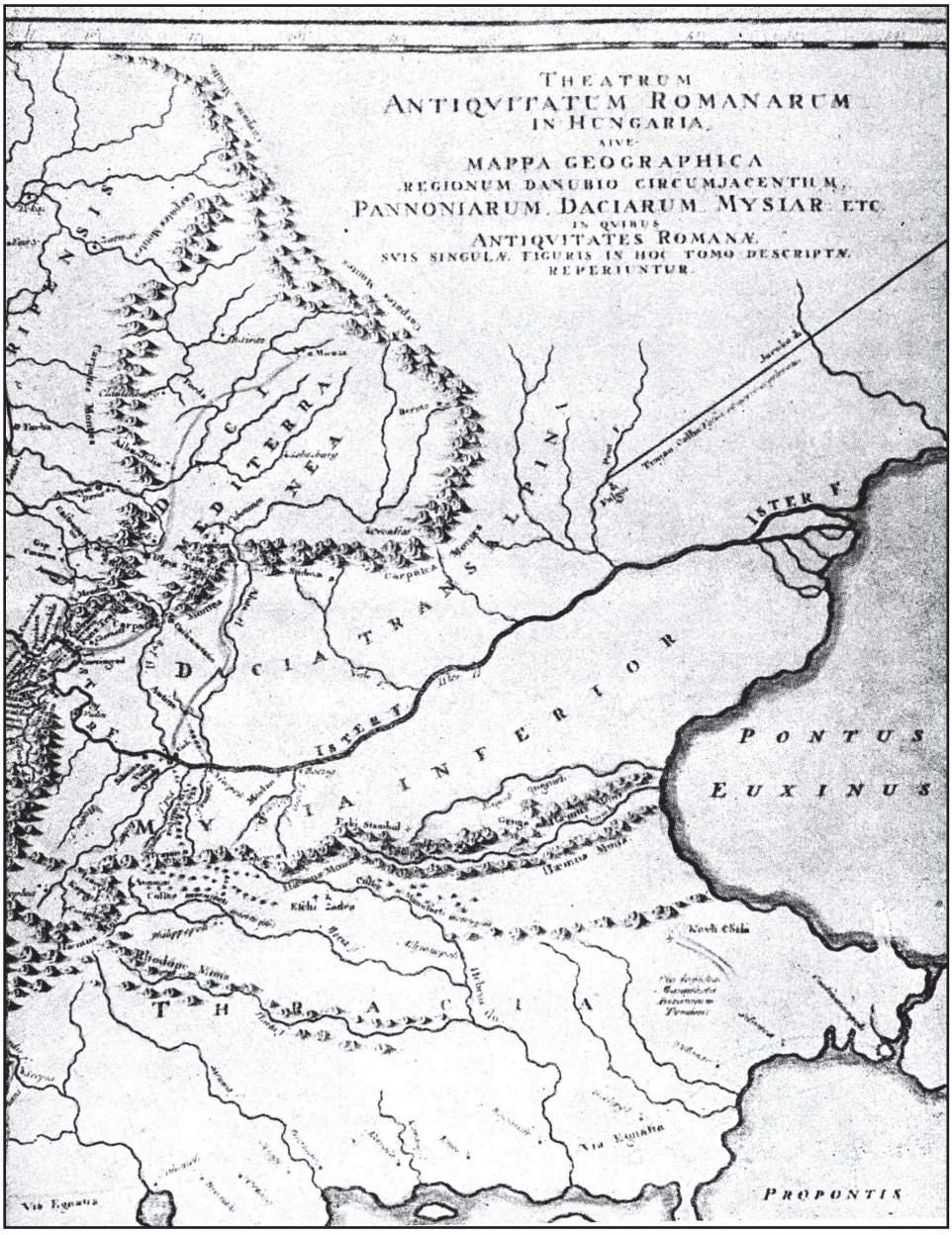

Обр. 5. Детайл от картата на граф Луиджи Марсили.

"За да вървим по реда, аз трябва да говоря за едни кастел, който, както ми се казва, е построен на едно място, наречено Trayan, за да бди над пътя на планината Хемус. Предназначение, което аз съм убеден, че са имали и другите съоръжения, които ще следват, но понеже нямах възможност да им направя описание освен според, каквото съм чул от други, аз мисля да ги изоставя."

От написаното за река Осъм и кастела Траян е очевидно, че Марсили използва информация от трети лица и дори бърка реалните разстояния на север от Стара планина. Това проличава и от описанието на стариите около Габрово и т. н.

По-интересно е обаче кой е този кастел Траян? Вече предложих хипотезата, че този кастел е Сострa при с. Ломец, Троянско. Остава възможността обаче зад името Траян да се крие укрепление построено в близост до самото селище Троян. (Христов, Ив., 2008)

Според В. Бешевлиев името на станцията трябва да се преведе "при полите на планината", наименование отговарящо най-точно на нейното разположение върху картите. (Бешевлиев, В., 1955, 20)

За първи път вниманието на историците върху античната крайпътна станция е насочено през XIX век. Преминавайки Централна Стара планина през 1871 г. Феликс Каниц отбелязва, че край р. Кнежа, при вливането ѝ в р. Осъм, "близо до една воденица" (дн. "Камен мост", източно от с. Бели Осъм, б. И. Х.) се намирал кастел, който бил свързан с римския път за Пловдив (Филипополис). (Kanitz, F., 1882, 97)

Античните руини до въпросната воденица, които се разпростират на изток и върху местността "Попина лъка", се свързват от Васил Аврамов и Константин Иречек със станция Ad radices. (Аврамов 1914, 226–240; Иречек, К., 1932, 156–157)

Според Иречек Ad radices била станция от тип mansio за разлика от следващата отбелязана станция Sostra, която чешкият историк представя като "град". Любопитно е да се отбележи, че в околностите на Ad radices, според Иречек, имало останки от сребърни и медни кариери.

Няколко десетилетия по-късно М. Маджаров, приемайки локализацията на станцията до местността "Камен мост" – "Попина лъка", открива следи от антично поселение. (Маджаров, М., 1990, 24). На терена той е забелязал останки от строителна и битова керамика. Маджаров припомня сведение за откривани останки от зидове градени от камък споен с бял хоросанов разтвор. При своите теренни проучвания през 1985 г. в м. "Попина лъка" (50 м югоизточно от коритото на р. Бели Осъм) Маджаров открива част от масивен зид с полукръгла форма от неясна за сега постройка. (Маджаров, М., 2004, 53)

Обр. 6. Денар на Марк Антоний и Юлий Цезар.

Първите публикувани случайни находки от района на Ad radices са монети. Най-ранната монета е сребърен денар от 43 г. пр. Хр. с изображение на Марк Антоний и Юлий Цезар. (Обр. 6) В бюлетина на експедиционен клуб "Хермес", партньор на Музея на занаятите в гр. Троян, е публикувана колективна наход-

Обр. 7–7а. Златна византийска монета на императорите Андроник II и Андроник III Палелози.

ка на 18 късноантични медни монети от IV век. От тях една е отсечена при управлението на император Валенс, а три при управлението на император Хонорий (Стефанов, Б., 1988, 20–21). Следва информация на златен солид на имтератор Валетиниан I (Христов, Ив., 1988, 7).

За Средните векове е датирана златна византийска монета на императорите Андроник II и Андроник III Палеолози (1325–1328 г.) Монетата е с тегло 4,10 гр и е открита в местността "Попина лъка" под м. "Шамака". Съхранява в Музея на занаятите (МНХЗПИ – Инв. № 1079) (Обр. 7–7а)

I.
Римската крайпътна станция Ad radices

Забелязаните старини от М. Маджаров се локализират върху равен терен заобиколен северно от коритото на р. Бели Осъм, а от запад от коритото на р. Кнежа. (Обр. 8) От местността "Камен мост", за която Каниц споменава, че е била изградена воденица, на изток следите от античното селище се разпростират на площ от 4 дка. Южно от този равнинен участък следва стръмен склон на м. "Шамака", върху която е изградена масивна сграда и парк на едноименния санаториум. Отново южно, до парка на санаториума е локализиран некропол от четири надгробни могили. (Обр. 9)

Археологически проучвания в Ad radices на са провеждани. Изобилният керамичен и монетен материал, открит при селскостопанска дейност, както и иманярски изкопи, внася нови данни за характера на станцията. (Христов, И., М. Иванова – Камишева, П. Стойнов. 2004, 1–43).

Хронологически погледнато в м. "Попина лъка" най-древните материали се свързват с тракийските поселения в долината на р. Бели Осъм. Сред откритите случайно предмети можем да споменем връх на късо бронзово копие от къснобронзовата епоха, фрагментирани тракийски керамични съдове, бронзови монети от времето на македонските владетели Филип II и Александър III, монети на град Маронея.

Сред монетния материал можем да отбележим големия брой открити денарии от Късната римска република (II–I в. пр. Хр.).

Обр. 8. Панорамна снимка на долината на р. Бели Осъм и терена на крайпътната станция – снимка Григор Пасков 1940 г.

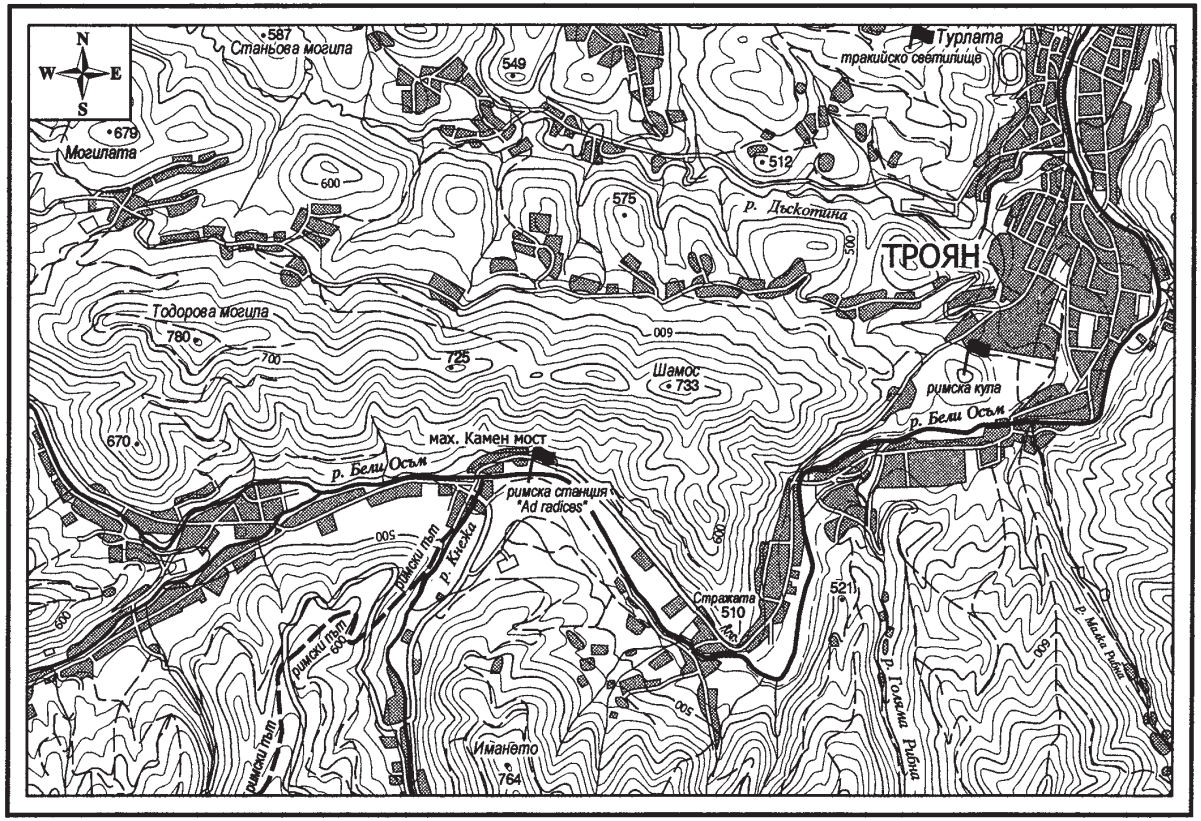

Обр. 9. Карта на района на крайпътната станция.

От епохата на римското владичество в тракийските земи на север от Хемус, монетният материал открит в разглеждания регион обхваща условно два периода:

1. Края на I век – до средата на III век;

2. Монети от целия IV век до средата на V век.

Това условно разделение се базира на информацията от случайно откритите през последните три десетилетия монети, повечето от които за съжаление са частно притежание или безвъзвратно загубени за археологическата наука. Анализът е представен върху наблюдение на над 200 монети циркулирали в пределите на античното селище. (Обр. 10–11)

Обр. 10. Ауреус (фуре) на император Септимий Север.

Обр. 11. Ауреус (фуре) на император Хадриан.

За разлика от Sostra в монетния материал от Принципата са застъпени монети от целия I и първата половина на II век сл. Хр. с преобладаващо изобилие на бронзови (асове, дюпондии, сестерции) и сребърни (денарии) монети на императорите Траян и Хадриан. До времето на Флавиите, денариите откривани в Ad radices са силно износени, вероятно от продължителна упо-

треба, съвместно с някои републикански денарии и след гражданската война от 68–69 г. сл. Хр.

След II век в м. "Попина лъка" циркулират разнообразни бронзови провинциални монети отсечени от градските управи на Мизия и Тракия. Прави впечатление откриването и съхранението в частни колекции на монети отсечени във Филипополис. Необходимо е да се отбележи, че рядко са откривани монети след 50-те години на III в. Вероятно селището и станцията сериозно са пострадали по време на готските нашествия.

От следващия период на циркулация на монети в разглеждания район са ни известни няколко солида с лика на император Валентиниан I и колективна находка на медни монети от малък номинал с лика на императорите Теодосий и Хонорий. Прави впечатление, че златните късноантични монети са открити при строежа на днешния санаториум "Шамака". Този факт ни навежда на мисълта, че през IV век "живота" се измества на естествено укрепения хълм над античното селище (и станция).

Сред другите случайно открити археологически материали в Ad radices можем да споменем фрагменти от римски епиграфски паметник. (Христов 2001, 18) (Обр. 12). До нас са достигнали няколко мраморни къса, претърпели силно термично въздействие вследствие на пожар в границите на селището. (Инв.№ – МНХЗПИ АКП 46) Фрагментите са със запазена височина 0,49 м, дължина 0,38 м и дебелина 0,08 м. Височина на буквите е 0,06 м.

Съдържанието на надписа е следното:

....ONIN.....
...IMP VI..
..P P..
TEN..
..VMN...
(Ant)onin(nus).....
...Imp(erator) VI
....P(ater) P(atriae)
...TEN (?)
...VMN (?)

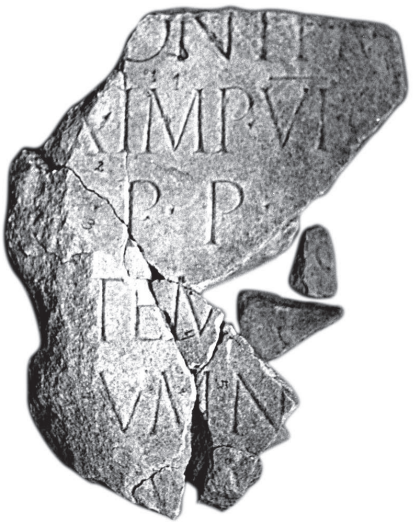

Обр. 12. Фрагмент от епиграфски паметник от времето на император Марк Аврелий.

На петте частично запазени реда може да се разчете титлата император за VI път на владетел от династията на Антонините, вероятно Марк Аврелий, присвоена му през 171 г. сл. Хр. (Kienast 1996, 139)

Надписът е издигнат вероятно по повод важно събитие засягащо историята на станцията (строителство или дислокация на военна част).

Тук е мястото да припомня, че именно император Марк Аврелий възстановява старите крайпътни станции (stabulum) по пътя Ескус – Филипополис строени по времето на император Нерон (61 г.). Сведение за това черпим също от епиграфски паметник открит на територията на крайпътна станция Viamata (с. Михилци, Карловско). Надписът се датира за 175/176 г. (Маджаров, М., 2004, 93–97) През 172 г. Марк Аврелий издига нова каменна стена на гр. Филипополис (Ботушарова, Л., 1959, 59–62).

Освен епиграфския паметник сред жителите на с. Бели Осъм и съседното село Балканец е запазен спомена за открит каменен саркофаг и мраморен жертвеник, които впоследствие са разрушени и вложени в строителството на селскостопански постройки. Въпросните паметници са открити при направата на път пресичащ по средата в посока запад – изток м. Попина лъка по време на изграждането на местно ТКЗС.

Допълнителна представа за бита на античното население по горното течение на р. Бели Осъм ни дават голямото количество цели или фрагментирани бронзови фибули, медицински инструменти, огледала, култови фигурки, датирани в широки хронологически граници от края на I век до края на IV век. (Обр. 13)

Хронологически, откритият керамичен материал от пътната станция Ad radices се простира основно в границите II – ср.

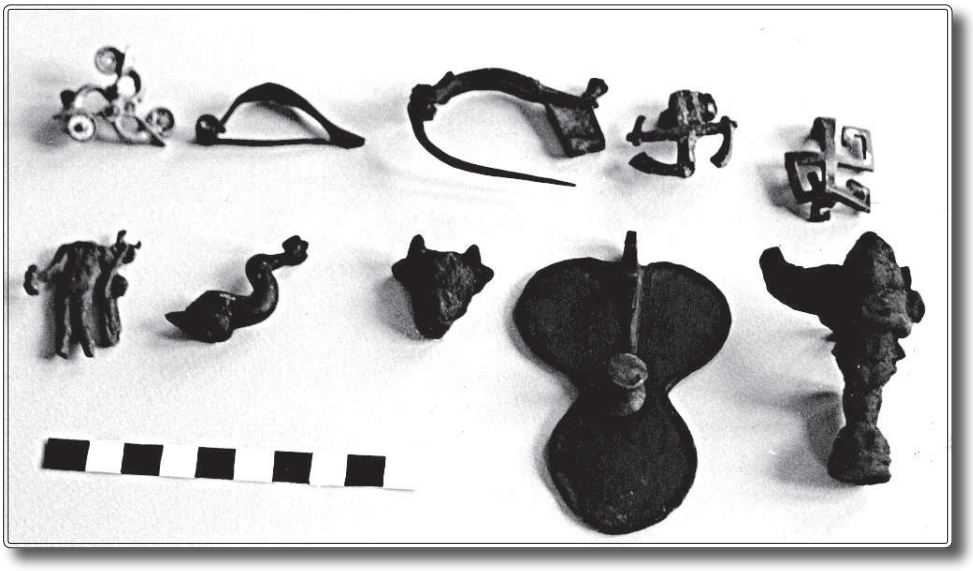

Обр. 13. Римски накити открити в м. "Попина лъка"

на III век. Сравнително много малка част от материалите могат да се отнесат към по-късен период – средата на III–IV в. (Обр. 14)

Описаният накратко археологически материал произхожда от неукрепено селище (станция), обхващало площ от около 4 дка (северните склонове на м. "Момско" до р. Бели Осъм с дължина 100 м и от съвременните сгради в м. "Камен мост" на изток с дължина 400–500 м).

Вследствие на иманярски изкопи са открити от 8 до 12 сгради в субструкция. Те са били ориентирани по дългата си страна на югоизток. Дълбочината на културните напластявания достига до 0,80 м, като на много места пластовете са били разнесени и унищожени при систематичното обработване на земята.

Обр. 14. Фрагменти от римски керамични съдове.

Все пак благодарение на т. нар. фитологични показатели (crop-marks) – аномалии в растителността, дължащи се на присъствието на затрупани основи на сгради, може да се открои периметъра на масивна сграда. Тя е забелязана през 60-те години на XX век, когато жители от околните махали забелязват аномалии в растежа на посята-

та царевица, дължащи се на затрупани субструкции. Отчасти разкопаната през 2000 година сграда е заемала централно място в селището. Заради очертаната на североизток абсида местността е наречена "Църквата". Тя е заемала площ от около 200 кв. м.

Външните ѝ стени са били дебели до 0,80 м. Сградата е била отоплявана с хипокауст. В нейните предели са открити медицински инструменти, луксозна червенолакова керамика, фрагменти от стъклени съдове, както и споменатите по-горе фрагменти от епиграфски паметник, саркофаг и жертвеник. Вероятно сградата е представлявала луксозно жилище на управителя на станцията – наречено преториум (praetorium). Като паралел могат да се посочат разкритите луксозни жилища изградени в италийски стил в съседните станции Суб радицес (при с. Христо Даново) и Виамата (при с. Михилци).

През 2011 г. след като вече бях публикувал наличната информация за станцията ни бе съобщено за съществуването на останки от голяма за щастие неразкопана сграда разположена в най-източния края на станцията. Един единствен изкоп в нейните предели показва наличието на дебел водоустойчив под от "хоросан със счуката тухла". Съобщава се за открити случайно глинени тръби част от хипокауст (система за отопление на сгради в античността). Вероятно тази сграда е била поредната представителна постройка от комплекса или баня – често срещан елемент от римските селища.

За съжаление липсата на археологически проучвания в м. "Попина лъка" възпрепятстват по-нататъшните изводи за характера на римското селище в "полите на планината". Според Б. Геров поради планинския характер на терена едва ли в близост до станция Ad radices се е развило голямо селище. (Геров, Б., 1950–51, 23) Това мнение днес се опровергава, поради факта, че на 2 км югозападно от м. "Попина лъка", при теренни обхо-

ди е локализирано голямо антично селище, обхващало площ приблизителна по размери на досега разглежданата.

Може да се допусне, че в Ad radices е било разквартирувано военно подразделение на кохортите от Sostra, а за статута на станция можем да използваме различни термини в зависимост от епохата (Маджаров, М., 2004). Имайки предвид, че основните археологически материали от станцията се датират за I-III век, то логично е да назовем Ад радицес като praetorium. Терминът се среща върху епиграфски паметници от епохата и в широк смисъл означава странноприемница с по- голям комфорт за приютяване на високопоставени личности и военни служители от по-висок ранг. (Маджаров, М., 2004, 44) Като паралел на крайпътната станция мога да посоча синхронно функциониращата станция Состра разположена под съвремените сгради на м. "Ломешки ханчета" източно от едноимения кастел, селищното ядро на крайпътна стнация Sub radices и Via mata (Мадажаров, М., 2004). В предримската епоха селището в м. "Попина лъка" се е очертавало като "централно място" в пътната мрежа на Хемус.

Под термина "централно място" в историческата география трябва да се фиксират онези места в планината, където се съсредоточават няколко пътни артерии и по-малки пътеки с доказано използване за конкретната историческа епоха. (Христов, Ив., 2002)

Преди в посочената местност да бъде изградена римска крайпътна станция Ad radices се е развивало голямо тракийско селище (станция), в което са се съединявали пътеката от връх "Чучул" (Христов, Ив., 2002, 4–8), пътя от долината на р. Бели осъм при дн. гр. Троян, обходната пътека на Троянския проход и множество пътеки на запад към Васильовската планина. Районът е бил богат на могилни некрополи и единични находки от предримската епоха. (Тотевски, Т., 1992, 26–27)

Ad radices си остава сполучлив пример за приемственост на крайпътно селище от края на I хил. пр. Хр. в римска крайпътна станция обслужвала трафика по основното трасе на римски път за Филипополис и неговите разклонения. Сходна историческа ситуация вече е забелязана по време на археологическите разкопки на съседната планинска станция Montemno, където върху руините на тракийска сграда е била построена основната постройка на президиума. За съжаление съдбата на станция Ad radices ще се впише в категорията безвъзвратно унищожени и изчезнали антични обекти в България.

Въпреки големите иманярски поражения върху терена на станцията допълнителна информация за нейната история внася анализа на открития керамичен материал. Описанието вече е направено компетентно от М. Камишева по време на съвместните ни проучвания (Регионален исторически музей Стара Загора), поради което тук ще припомня по- важното. (Иванова-Камишева, 2004, 61–107)

Преди всичко трябва да се отбележи, че керамичният материал е разнообразен и доста фрагментиран. Той традиционно се дели на битова и строителна керамика

Кухненската керамика е представена от купи, гърнета и капаци. Сред трапезната керамика най-многобройни са паниците и купите. Срещат се и глинени чаши, принадлежащи на трапезната керамика. Към трапезната керамика принадлежи и един фрагмент от кана с висока фуниевидна шийка и завит навън, заоблен устиен ръб. Фрагментите от стомни, открити на територията на Ad radices се делят на два типа. Към първият принадлежи фрагмент от стомна с висока шийка, завършваща с прав, заоблен устиен ръб, подчертан отвън с врязана линия. Към трапезната керамика принадлежи и един фрагмент от гърне с двойноконусовидна форма на тялото и завит навън, заоблен устиен ръб. (Обр. 15–16–17–17а)

Интерес представляват и два фрагмента от глинени подноси, открити на територията на пътната станция с пряка връзка с подносите, открити на територията на Никополис ад Иструм. Производството им трябва да се отнесе към края на II – първата половина на III в., особено като се има предвид времето на разпространението им в територията на Ескус. Сред представените фрагменти се отличава една дръжка с много богата украса от релефен виещ се лозов ластар с листа и плодове. Тя вероятно е била част от съд, който също е бил богато украсен. Украсяването на съдовете с тези мотиви, дава основание на някои изследователи да предполагат, че те са свързани с определен култ и култови практики.

Керамичната тара е представена с два типа амфори. Към първият принадлежат съдове с висока шийка и фуниевидно устие, което завършва със завит навън, удебелен устиен ръб. Към вторият тип се отнася една амфора с висока шийка и леко завит навън устиен ръб, профилиран отвън. Снабдена е с две дръжки с елипсовидно сечение, канелирана отгоре.

Освен фрагменти от амфори, сред керамиката се откриват и няколко запушалки за амфори, които могат да се разделят на два типа. Към първият се отнасят запушалки с ясно изразена двойноконусовидна форма на тялото, без украса.

Единственият фрагмент от балсамарий е от най-често срещаната форма през римската епоха у нас.

Първият тип от откритите в Ad radices лампи е представител на лампите с отворен канал.

Има плосък диск с два отвора за масло, ограден с релефен пръстен, прекъснат от канала на фитилника. Върху плещите са разположени две релефни плочки. Снабдена е с дръжка, която сега липсва. Дъното ѝ е леко конкавно, като нанесеният печат и силно изтрит и нечетивен. Другите пет екземпляра са по-труд-

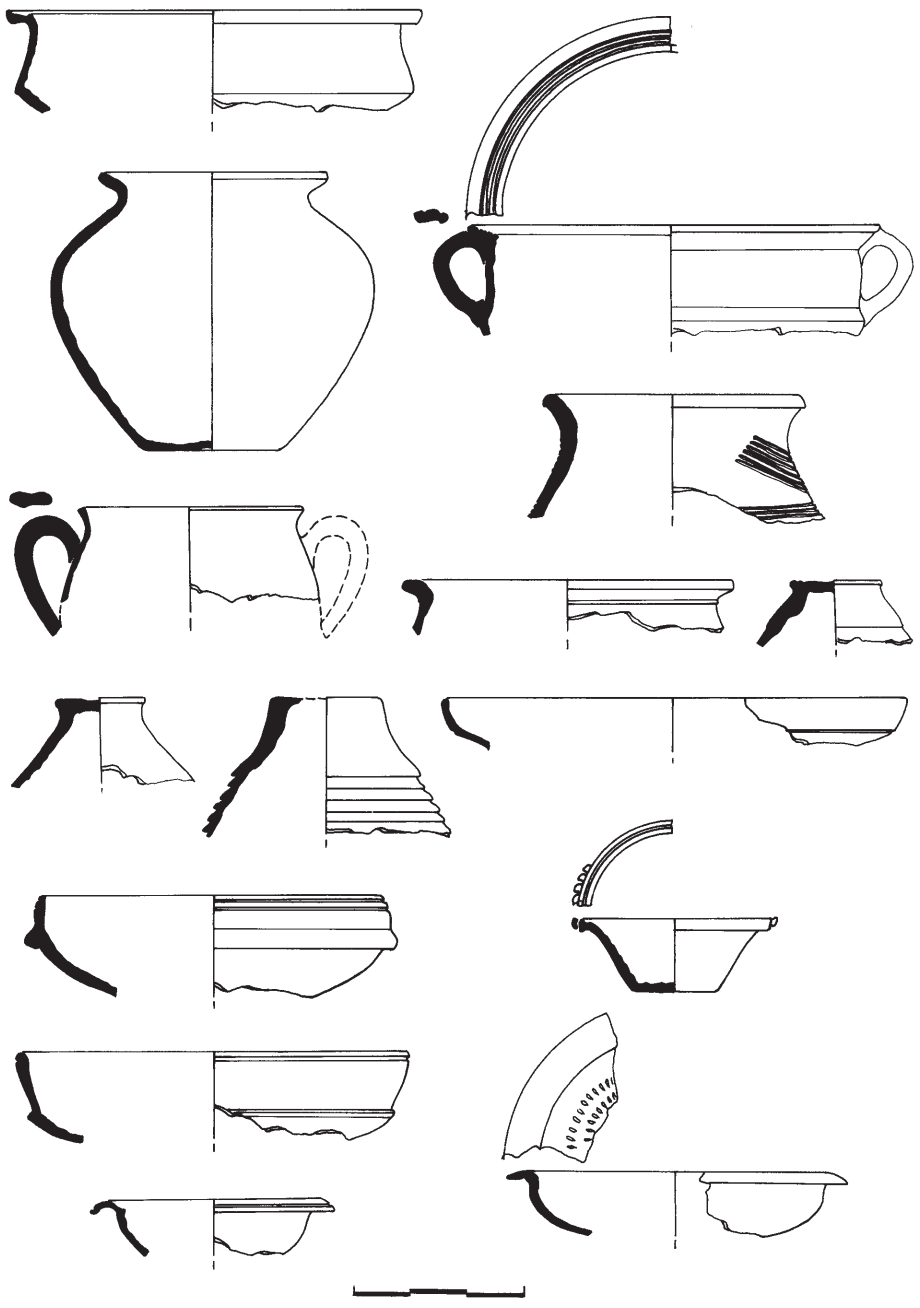

Обр. 15 – фрагменти от антични керамични съдове открити на територията на крайпътната станция. (по Мария Камишева)

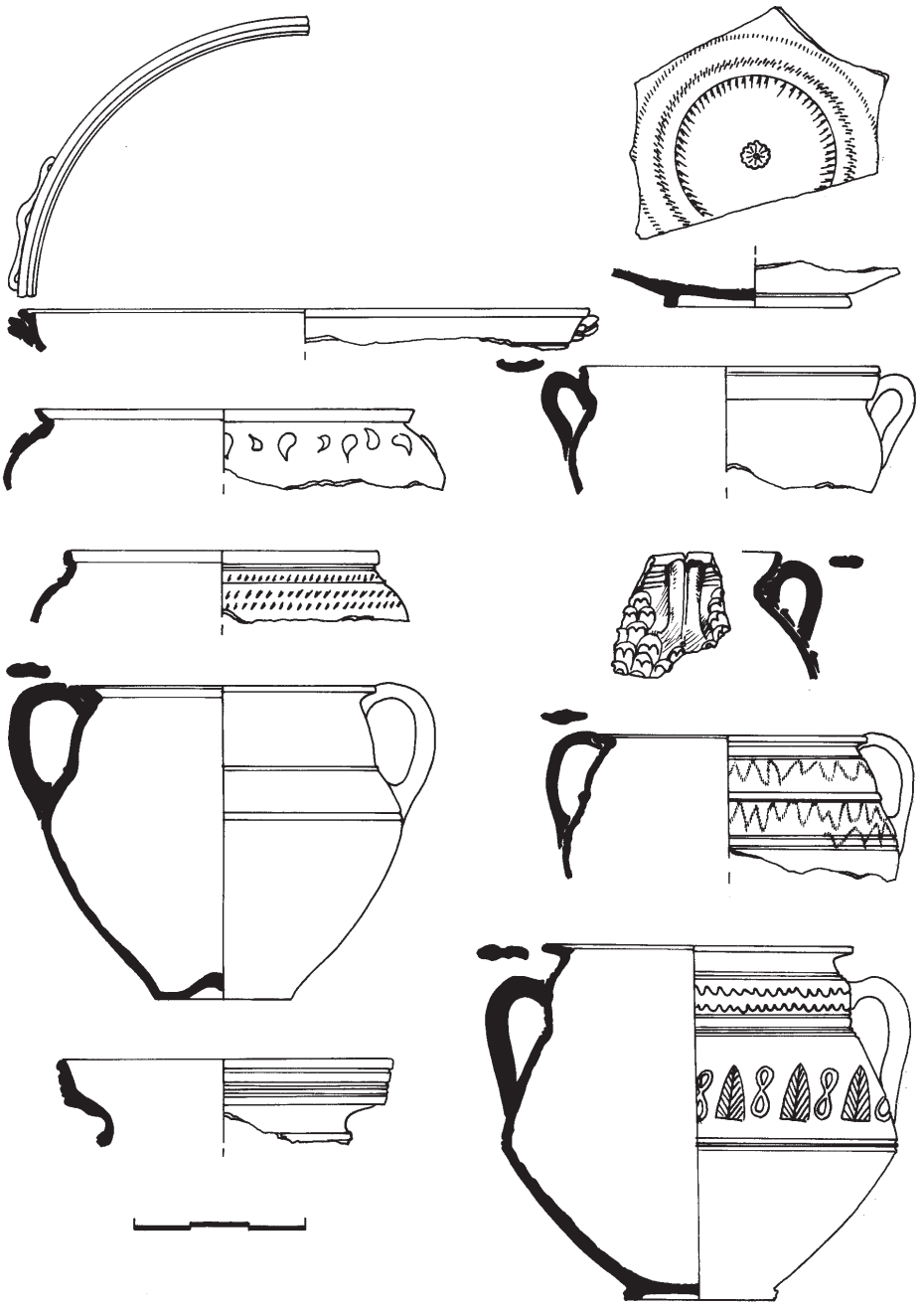

Обр. 16 – фрагменти от антични керамични съдове открити на територията на крайпътната станция. (по Мария Камишева)

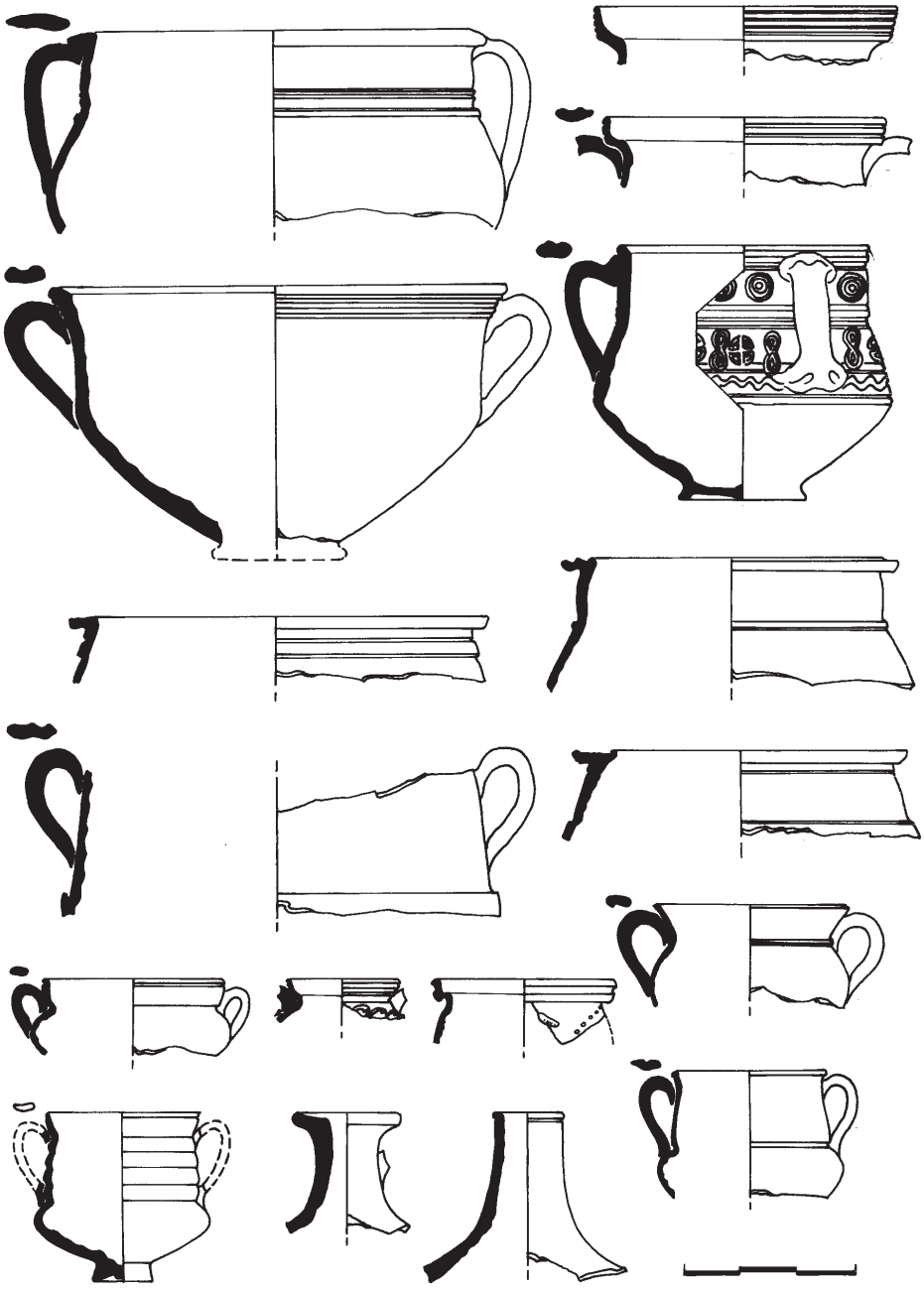

Обр. 17 – фрагменти от антични керамични съдове открити на територията на крайпътната станция. (по Мария Камишева)

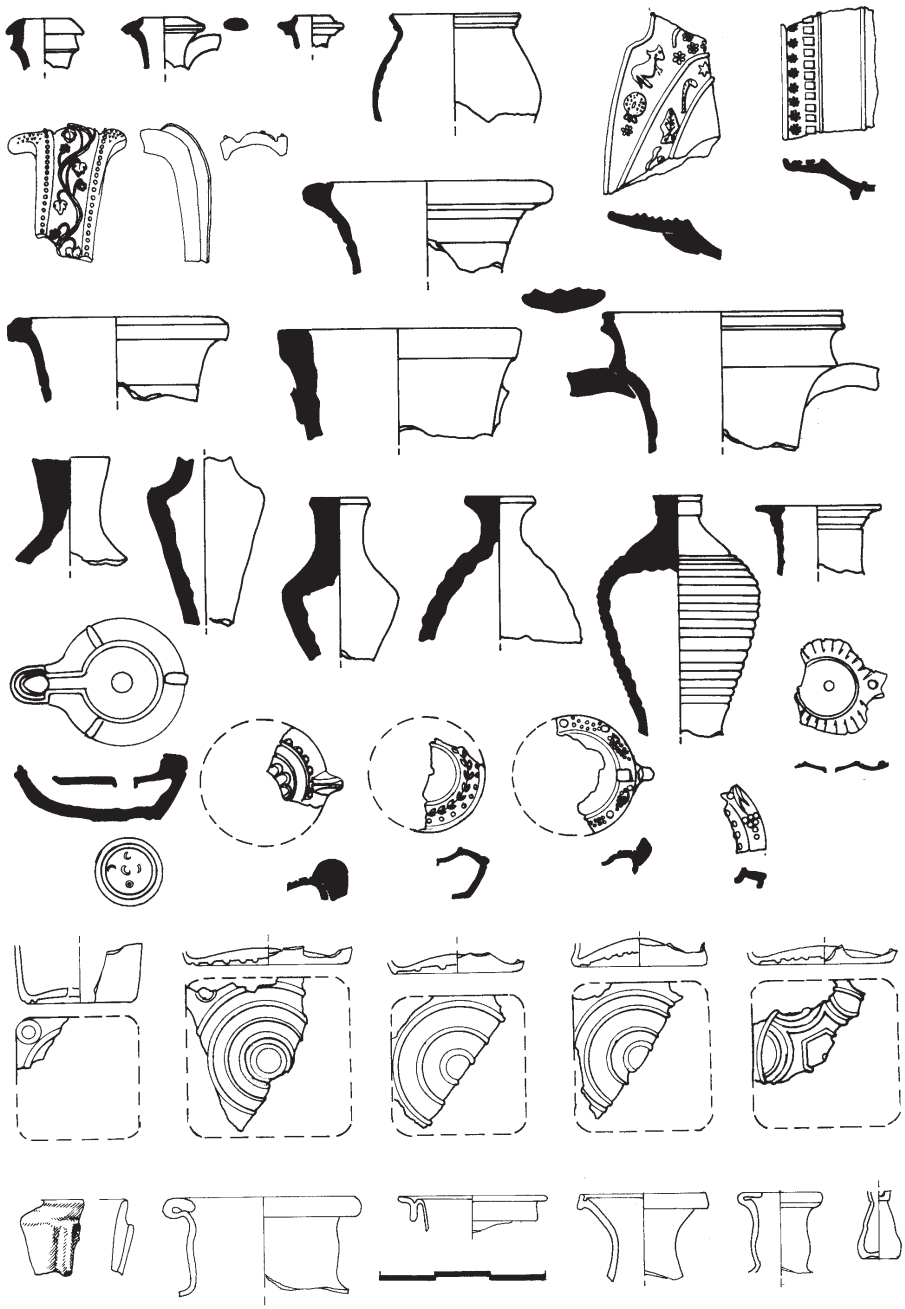

Обр. 17а – фрагменти от антични керамични и стъклени съдове открити на територията на крайпътната станция. (по Мария Камишева)

но определими, поради факта, че при всички липсва фитилника. Най-вероятно те се явяват имитации на гръцки типове, произвеждани в периода II–III в.

Освен голямо разнообразие на керамични форми, откритите материали от пътната станция предлагат и сравнително голямо разнообразие на стъклени форми. Най-широко са представени призматичните бутилки, които се отличават с различно оформление на дъното. Този тип съдове са много разпространени и имат дълъг живот – от края на I до началото на III в. Освен фрагментите от бутилки и купи са открити и един фрагмент от балсамарий и един фрагмент от лакримарий. Балсамарият принадлежи към най-разпространения тип в цялата римска империя през периода II–IV в.

Като цяло керамичниятн материал от станцията се датира за II–III век.

Строителната керамика е представена с фрагменти от плоски керемиди – тегули и извити керемиди – имбрици (tegulae et imbrices). Качеството е добро с малко примеси в глината, а цветът е керемиденочервен. По фрагментите от тухлите не са открити печати. Върху почти всички намерени тухли в станцията на едната страна имат вдлъбнати бразди с пръстите на производителите преди изпичането. Срещат се линии в пояс по няколко реда, орнаменти като осмици, полукръгове и други геометрични форми. Въпросните вдлъбнатини са служели за допълнително сцепление както по между тухлите, така и между тях и каменна зидария. В пределите на крайпътната станция са открити няколко стенни глинени тръбички (tubuli) от хипокауст.

II.
Локализирани селища и некрополи в района на крайпътната станция

В района на крайпътната станция са локализирани няколко археологически обекта, които дават една първоначална представа за селищния микрорайон в района около гр. Троян и с. Бели Осъм. За некропол от 4 надгробни могили в м. "Стражата" разположен на 1 км северно от кв. "Кнежки лъг" споменава Т. Тотевски (Тотевски, Т., 1992, 30). Некрополът на практика се състои от 6 могили разположени на високия хребет северно от сегашния път за прохода и с. Шипково. Всичките са подложени на иманярски изкопи. Самият топоним "Стражата" е предпоставка в близката околност да се търси поредната наблюдателна и охранителна кула по трасето на римския път. Наличието на подобно съоръжение би свързало по визуален път кулата при Лъкарица и новоокритата кула в м. "Шамака" (виж глава III и V).

Тотевски съобщава и за могила в двора на бившия санаториум в м. "Шамака" (Тотевски, Т., 1992, 30). Насипът на могилата, който е висок близо 3 м е преизползван за подземно укритие изградено през 20-ти век.

Изключително интересно е селището разположено западно и югозападно от станцията на площ от 10 да. Селището има следните граници:

– На юг винарна и туристически обекти по пътя за с. Балканец.

– На север моста на р. Кнежа в самото начало на пътя през прохода.

– На изток западните склонове на Шамака.

– На запад хребета, по който преминава римския път след Камен мост в посока на Беклемето.

Селището вероятно е викус от II–III век синхронен на станция. При обход не са открити на повърхността находки от IV–VI век.

Западно от Шамака на 5 км разстояние над ретраслантор разположен на хребета разделящ долините на река Бели Осъм и река Ръждавец е разположена местността “Калето” (друга версия “Градът”). Вероятно се касае за непроучено укрепено място с неясно за сега датировка.

III.
Късноантична кула (Turris) в м. "Шамака"

Обектът е открит случайно през есента на 2011 г. Четири големи иманярски изкопа и опасността той да бъде окончателно разрушен са поводите през пролетта на 2012 г. да се проведат спасителни археологически проучвания в м. "Шамака".

Кулата е разположена на 495 м н.в. в най-крайния северозападен ъгъл на платовидното възвишение Шамака. Мястото е изключително стратегическо предвид близко преминаващия античен път за Филипополис и контрола на стар мост пресичащ дн. река Кнежа. (Обр. 18–18а) На север-североизток от кулата в м. "Попина лъка" е била разположена описаната вече крайпътна станция. От кулата видимоста към околните обекти е била на места повече от 5 км.

Кулата е с вътрешни размери; изток – запад 11,18 м; север – юг – 8,30 м. Общо 92 кв. м. Ориентирана е по световните посоки с отклонение 10 градуса. На дългите страни е ориентирана север – юг. (Обр. 18б – 18в)

Кулата е запазена в суперструкция до 1м, като първия етаж е бил вкопан с около 40 см в околния терен. Дебелината на зидовете е 1 м като те са изградени от предимно речни камъни обилно споени с хоросан. На места в градежа са използвани фрагменти от строителна керамика.

Вътрешният банкет е широк от 0,10 м при южната стена и 0,25 м при западната. Разкрит е и участък от външния банкет до входа, както и при външното лице на северната стена с ши-

Обр. 18. Местност "Шамака". На преден план – мост над р. Кнежа и терена на кулата – снимка Гр. Пасков 1940 г.

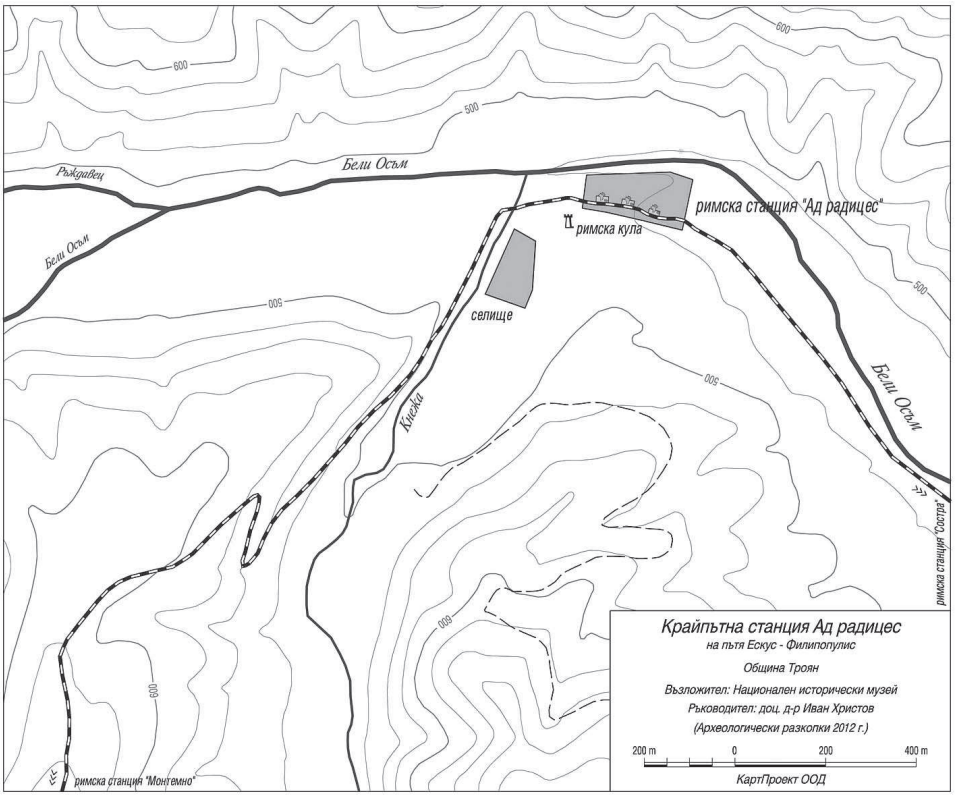

Обр. 18а. Карта на района на античната станция и новооткрита кула.

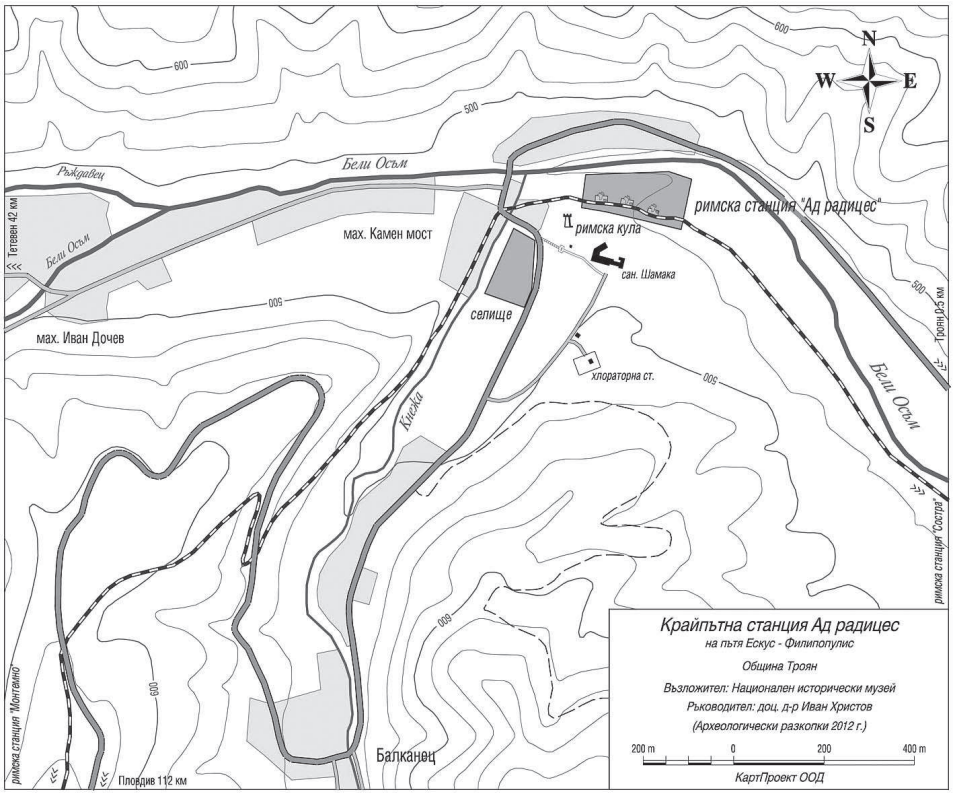

Обр. 18а. Карта на района на античната станция и новооткрита кула.

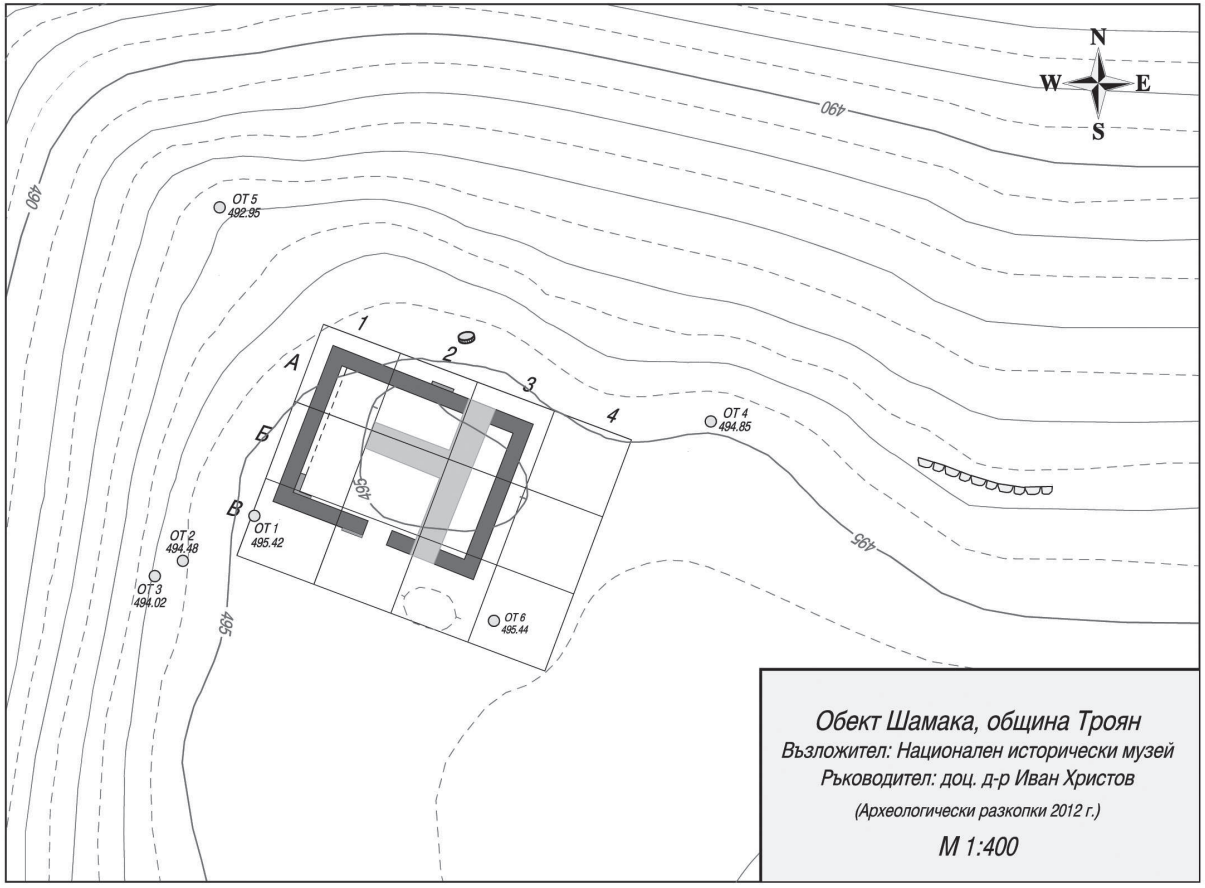

Обр. 18б. План на кулата.

рочина едва 0,15 м. Той стъпва върху глинест пласт с два реда камъни.

Вътрешното лице на кулата е измазано с хоросан като при оформянето на фугите на камъните са вдълбани причудливи линии от пръстите на майсторите. Входът на кулата е от юг. Той е с широчина 1,55 м като от него е запазена по-добре западната страница. Липсва добре оформен праг на входа. Вместо него проходното пространства е било оформено от малки речни камъни споени с хоросан. (Обр. 18 г)

Кулата е била на два етажа като е притежавала стабилна покривна конструкция. Използвани са били масивни греди с дебелина до 0,20 м, гвоздеи и керемиди (имбреци). Податките за втори етаж се базират на стратиграфските наблюдения в профилите на западната част на кулата, която е най-малко засегната от иманярските изкопи. Два отчетливи горели пласта – единият на ниво банкет и подово ниво и втори с 0,15 м повисоко разположен в профилите, показват рухването на втори етаж на постройката.

При разкопките са открити множество фрагменти от строителна керамика (тухли и керемиди), животински кости и монети.

Датиращи обекта са късноантичните керамични фрагменти от гърнета характерни за периода IV–V век, както и откритите монети (медна монета на император Константин Велики и медна монета от края на IV век – вероятно изображение на лицевата страна на Валенс или Валентиниан I). (Обр. 18д)

Друг показател за датиране на постройката е стратиграфската ситуация в сондаж разположен северно от кулата непосредствено до външното лице на северната дълга стена. В сондажът е документиран по-ранен пласт от III век отчетливо затрупан от рушевини на късноантичната кула. Във въпросния пласт са

Обр. 18в. Общ поглед към кулата от изток.

Обр. 18г. Вход на кулата.

открити множество керамични фрагменти характерни за периода II–III век, както и сребърен денар и бронзова провинциална монета с лика на император Елагабал (218–219 г.), сребърен денар на император Александър Север (225 г.). Открити са също билонов накит, фрагмент от билонова фибула, добре запазена, бронзова – местен вариант на тип Aucissa. Ранният пласт от III век може да се свърже с постройка вероятно еднотипна по функции с проучваната от IV век. (Обр. 18е–18е2–18ж–18з)

Обр. 18д. Медна монета на император Константин Велики (около 325–330 г.)

Обр. 18е. Сребърна монета на император Елагабал (около 218–219 г.)

Обр. 18е2. Сребърна монета на император Север Александър (225 г.)

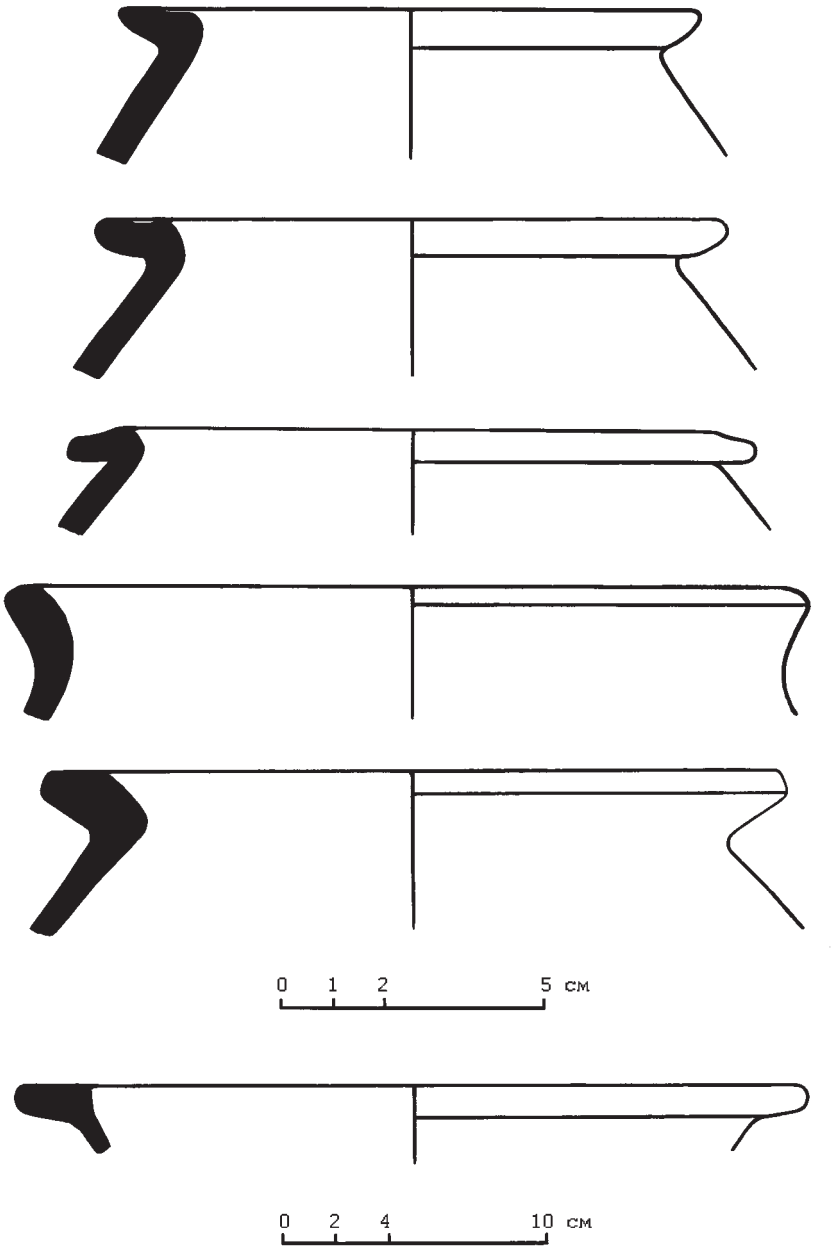

Обр. 18ж. Късноантична керамика от обекта.

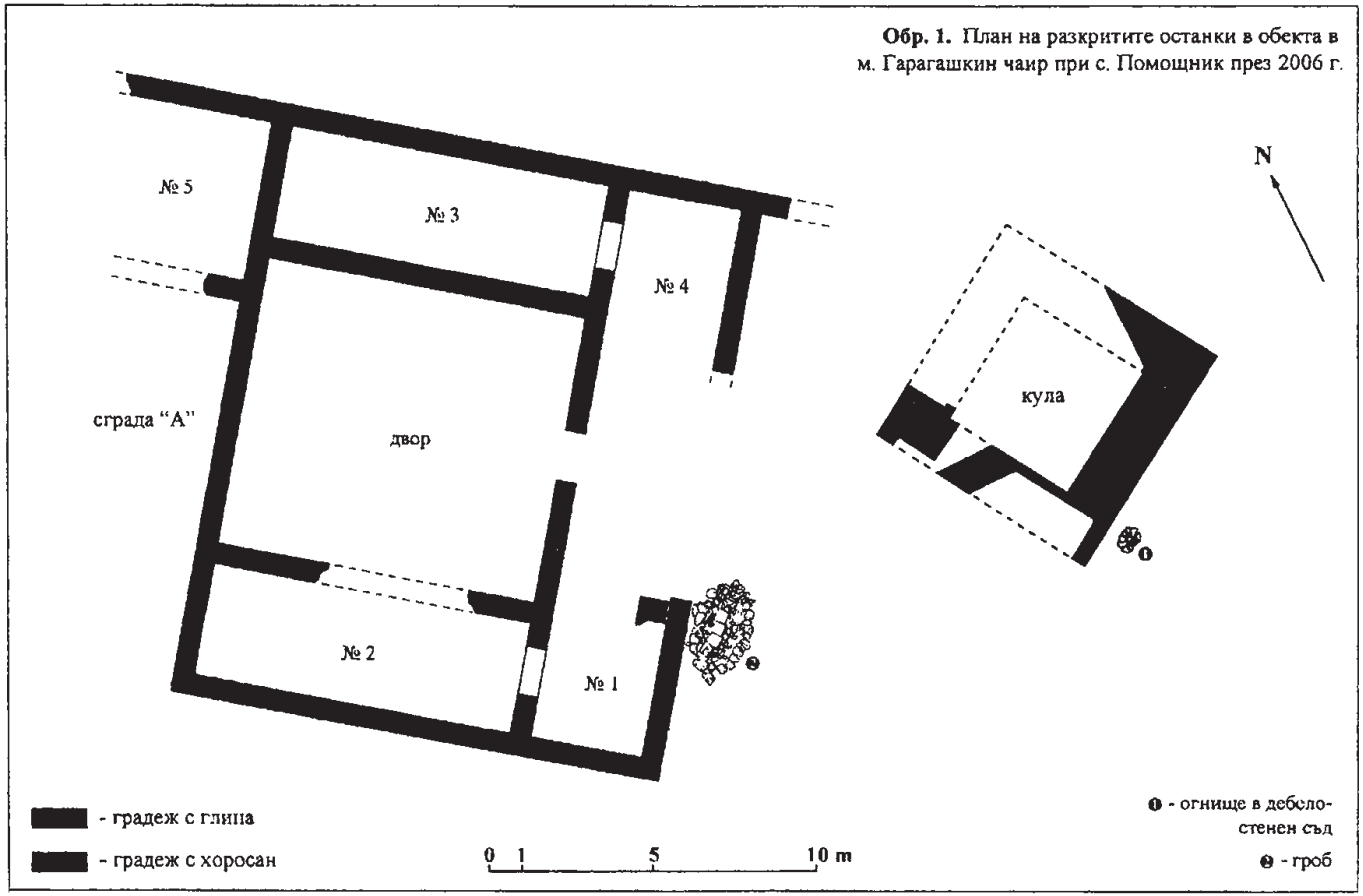

Обр. 18з. Късноримска кула при с. Помошник, община Гълъбово.(по В. Динчев.)

Според нас кулата може да бъде интерпретирана като turris с височина до 10 метра.

С това понятие се обозаначават най-малките самостоятелни укрепления изпълняващи полицейски и наблюдателни функции на възлови крайпътни места в империята. (Торбатов, С., 2000, 24–27)

Според С. Торбатов основното предназначение на малките кули било наблюдение на околността и оповестяване. Съоръженията били в състояние да осигурят защита при внезапно нападение от малочислен противник (малки разузнавателни войскови групи или грабители по пътищата и проходите – б. И.Х.), но те не били проектирани за дълговременна отбрана. Естествено при по-голям и организиран противник гарнизона на кулите се изтеглял в базовите лагери.

Възможни са и други определения като burgus и munitio, но по същество те не променят смисъла на новооткрития обект в северното подножие на Троянския проход. Като паралел в дн. български земи на кулата може да се посочат три кули по трасето на римския път за Филипополис в отсечката Состра – Суб радицес (виж глава 5) и особено обекта до с. Помощник, община Гълъбово проучен от В. Динчев. (Динчев, В., 2007, 286 -290) Археологът е проучил сграда с пет помещения в м. Гаргашкин чаир и самостоятелна кула с вътрешни размери 4,30 / 4,30 м. Кулата и прилежащите жилищно стопански помещения се датират за IV век, като Динчев допуска те да са били разрушени при готските нашествия в края на века.

Като паралел на кулата от Шамака може да се посочат и отбранителни постройки в цялата империя (Jonson, S. 1983, 138–142; Gichon, M., 1999). Близка по размери и форма е наблюзателната кула Qasr Abu Rukba в римска провинция Арабия. (Торбатов, С., 2000, 25; Parker, S. 1986, 81, fig.37)

Според С. Торбатов обслужването на стражевите кули се извършвало от едно отделение contubernium състоящо се от 8 войника (Торбатов, С., 2000, 6). Вероятно в близост до кулата са били разположени и жилищните сгради обслужващи укреплението, но е възможно да са били разрушени при построяването на санаториума в м. Шамака.

Описаната кула е късноантичният наследник на Ад радицес и по всяка вероятност мястото е запазило името на станцията. В заключение на тази част от книгата трябва да спомена, че на терена непосредствено южно от кулата през 2007 г. са открити две бронзови пентанумии на император Юстиниан Велики. Монетите са открити без ясен контекст но подкрепят хипотезата, че терена на Ад радицес най-общо би могъл да е използван от ранновизантийската власт за контрол на пътя през планината.

IV.
Особености на римския път за Филипополис в Хемус. Пътни разклонения от Ad radices на югоизток и запад в планината

Трасето на римския път за Филипопол в планинската отсечка между станциите Sostra и Sub radices е проследено в отделни участъци. (Обр. 19)

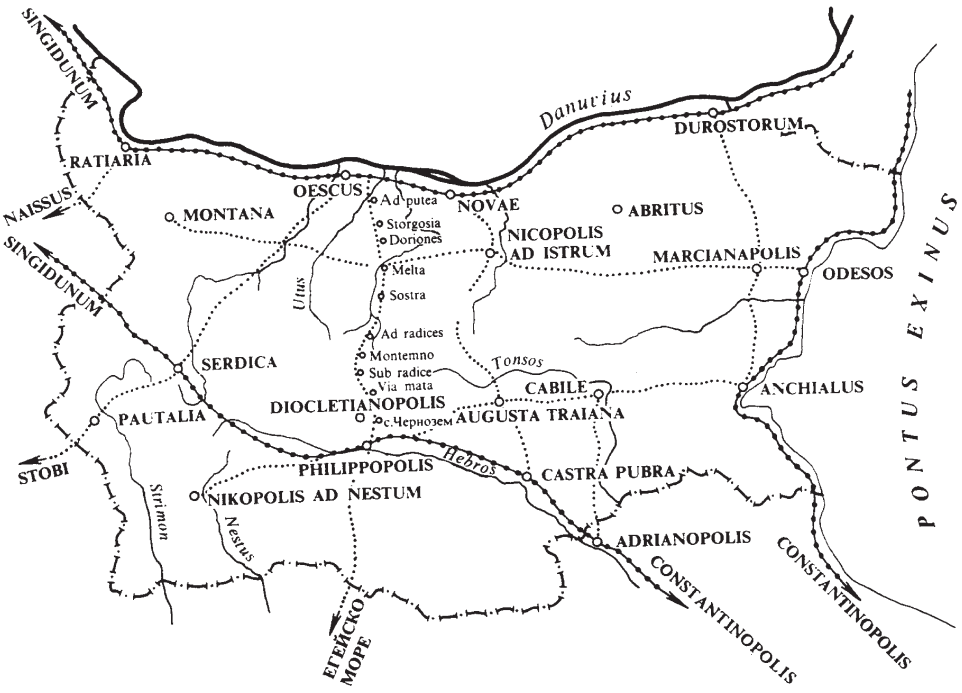

Обр. 19. Карта на римски пътища в България (по М. Маджаров)

След Melta (вероятно северно от гр. Ловеч) пътят е преминавал землищата на селата Казачево, Българене, Лешница и е достигал м. "Ломешки ханчета" (23 км от гр. Ловеч). Според Ив. Чернокожев пътят е минавал в непосредствена близост до югоизточната кула на кастела. Бил е широк 4 км. Заложен сондаж до кулата позволява да се очертаят три слоя в изграждането на пътната настилка – подложка от трамбована пръст, слой от пясък, а върху него наредени един до друг обли речни камъни с почти еднаква големина (Чернокожев, Ив., 1995, 12).

През лятото на 2007 г., при направата на временен път от шосето Ловеч – Троян към югоизточната кръгла кула на крепостта, е открит цялостно запазен участък от споменатия античен път. Проучен по археологически способ е и участък през 2010 г. (Христов, Ив., 2011, 60–81)

Обр. 20. Разкрит и проучен участък от пътя Ескус – Филипополис пред крепостните стени на кастела Состра (с. Ломец, Троянско)

Обр. 21. Разкрит и проучен участък от пътя Ескус – Филипополис пред крепостните стени на кастела Состра (с. Ломец, Троянско)

Пътят е широк 7 м и е разположен на 20 м източно до крепостна стена на Состра. (Обр. 20–21–22) Това е една от най-добре запазената пътна настилка от времето на римските императори в България. Пътят е оформен с осова линия и банкет състоящ се от добре обработени каменни блокове. Самата настилка се състои в по-голямата си част от плътно наредени речни камъни. Разкрит е участък с дължина 15 м, като в него е документирано пропада-

Обр. 22. Разкрит и проучен участък от пътя Ескус – Филипополис пред крепостните стени на кастела Состра (с. Ломец, Троянско)

не и отнемане на плочи от банкета, както и вкопаване на яма датирана с фрагменти от керамични съдове от касноантичната епоха и медна монета на император Валенс. (Обр. 24)

Пътят отстои на 22 м източно от югоизточната кръгла кула и се е насочвал на северозапад (330^0). По начин на направа разкритият участък напомня проучени пътни трасета от П. Детев и П. Мутафчиев на т. нар. Централен път и пътя за Филипополис между селата Хр. Даново и Кърнаре.

Считам, че на югозапад пътят е преминавал в права проекция покрай мавзолея проучен от д-р Г. Китов впоследствие западно от м. "Гергюва черква" (респективно могилния некропол от III в.). Пресичал е Сухата река и покрай Царева могила (могила част от некропол) се е насочвал към днешния град Троян.

Малко по-сложно е очертаването на трасето на пътя на север-североизток. Проблемите възникват от факта, че на 200 м североизточно от кастела винаги е имало голям разлив на водослива на Ломешка река с р. Осъм. Мястото е било ниско и мочурливо. От друга страна, запазеното трасе на римския път преди прокарването на сегашното трасе на пътя за Троян от Ловеч не е в права проекция към новооткритият античен участък.

На юг от Sostra пътят е пресичал през землищата на селата Добродан и Калейца, придържайки се изцяло западно от р. Осъм в близост до източните склонове на хълмовете ограждащи долината на реката. На две места (при "Калеешките ханчета" и района на дн. болница на гр. Троян) пътят е минавал до тракийски селища, тенденция, която се запазва и в по-високите части на планината.

От северните покрайнини на гр. Троян той е продължавал на юг, пресичал е града и е минавал покрай светилището на

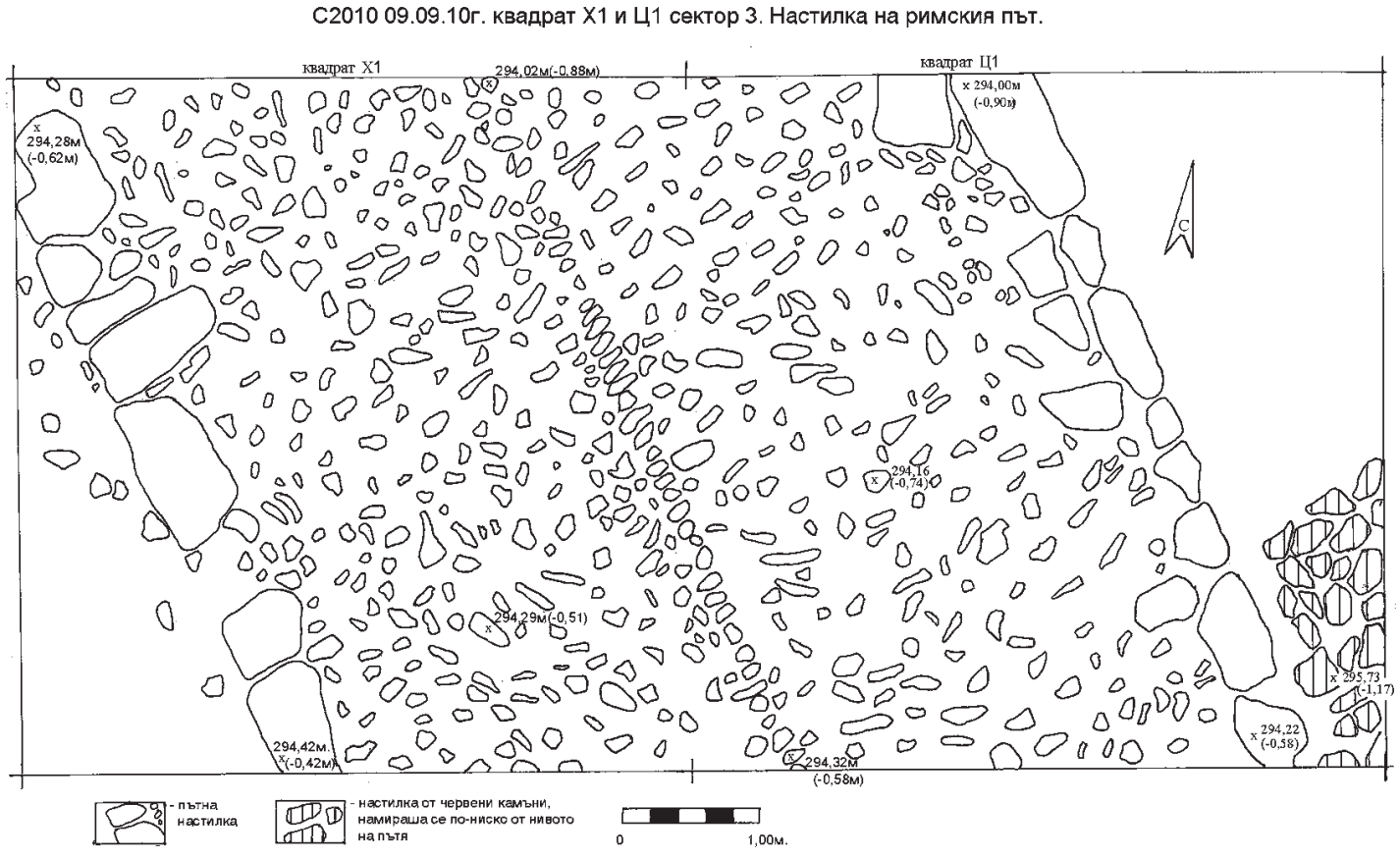

Обр. 24. Запазена пътна настилка от римския път източно от кастела Сострa.

вр. Турла, където до скоро са забелязвани следи от неговата настилка. В този участък ширината му е около 6 м. През гр. Троян пътят е минавал почти успоредно на сегашната главна улица. От северния край на града той е пресичал махалите Тръстара, Свиревска и Герганска, прехвърлял е с малък мост рекичката Дъскотина и през местностите "Търнето" и "Лъкарица", над "Чакърската стена" се е спускал в махалата Кнежни лък. Именно до коритото на р. Дъскотина при строежа на жилищен блок е открита колективна находка на бронзови монети на Филип II Македонски, което е поредно доказателство, че трасето на римския път има една по- стара история. (Христов, Ив., 1986, 7)

При Кнежки лъг чрез мост пътят е прехвърлял р. Бели Осъм и по десния ѝ бряг е стигал до м. "Попина лъка", където е била станцията Ad Radices (Ад радицес).

На територията на гр. Троян пътят е бил отлично запазен до 1989 година до хълма "Лъкарица". След Ад радицес пътя е пресичал чрез мост р. Кнежа. Насочвал се е на юг-югоизток към м. "Хайдушко сборище" пресичал е дн. Асфалтов път и е продължавал в посока на туристическото градче Беклемето. Именно в тази отсечка трасето на пътя е съхранено най-добре. (Обр. 24а)

След Беклемето, където пътя е охраняван от наблюдателна кула и полеви палатков лагер, той е изкачвал стръмната местност "Дели магаре" до билото на планина. На югоизток след Паметника на загиналите в Руско-турската война от 1877/78 г. пътя се е насочвал към м. "Влашки мандри", където според мен е била ситуирана следваща крайпътна станция "Монтемно" (Обр. 25–25а).

Обр. 24а. Съвременен мост над р. Кнежа западно от римската станция.

"Васильовската пътека"

Трасето е проучено добре през последните експедиции във Васильовската планина. (Христов, Ив., 2002, 71–72) След станцията пътя се е развивал на запад в долината на р. Бели Осъм. Пресичал е землищата на селата Бели Осъм и Шипково. След последното село пътя е достигал масива на вр. Васильов. В района на вр. Васильов са се събирали трасетата на т. нар. "Лесидренска пътека", пътеките от селата Васильово и Рибарица. От значение е бил и пътя по Команска река охраняван от калето при с. Калейца, а през ранновизантийската епоха – от Бальово кале. Пътят се е насочвал по широк хребет на запад към вр. Васильов, преминаващ в близост до тракийското светили-

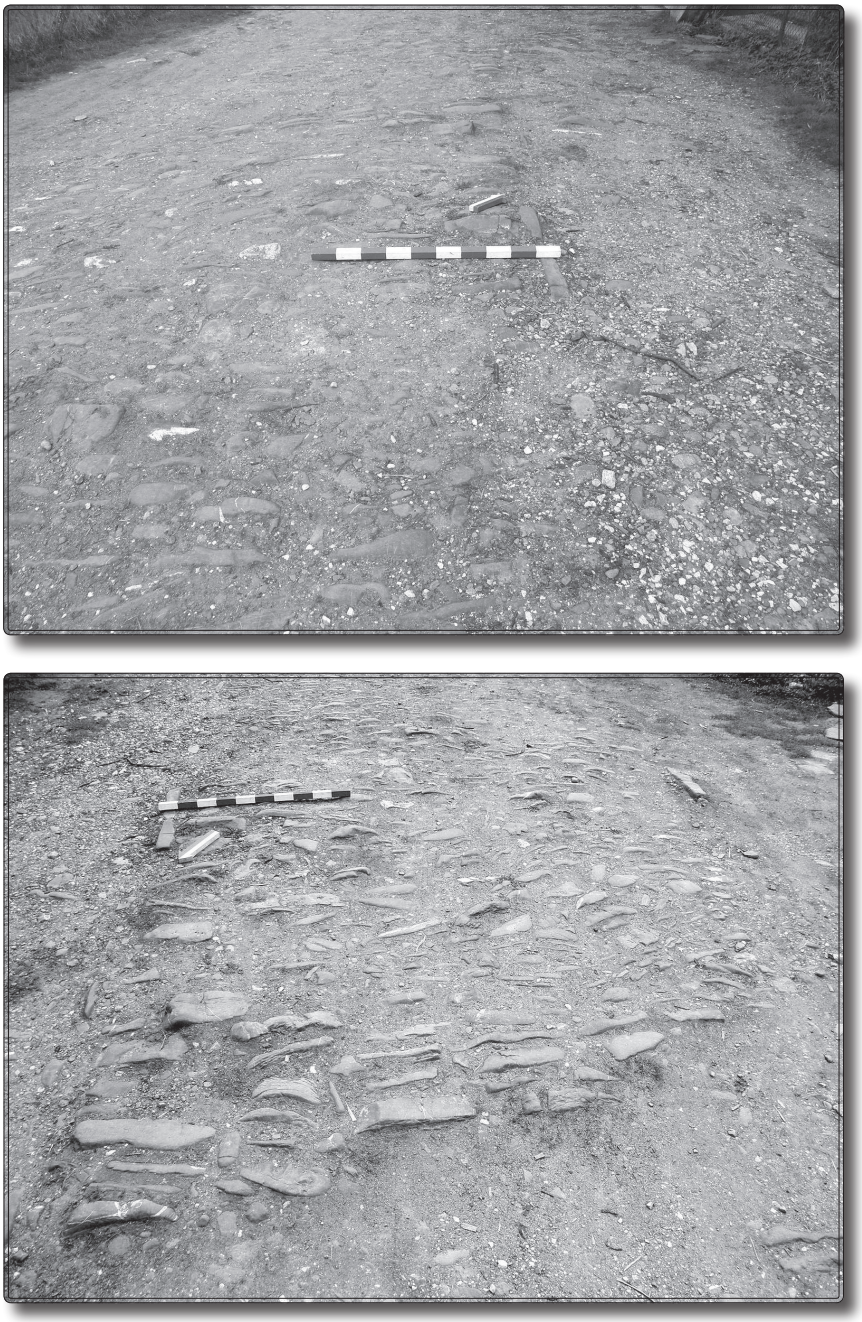

Обр. 25–25а. Запазен участък на римския път за Монтемно в махала Камен мост.

Обр. 25б. Детайл от римския път в района на м. "Лъкарица" гр. Троян.

Обр. 26. Трасе на пътя между станциите Ад радицес и Монтемно.

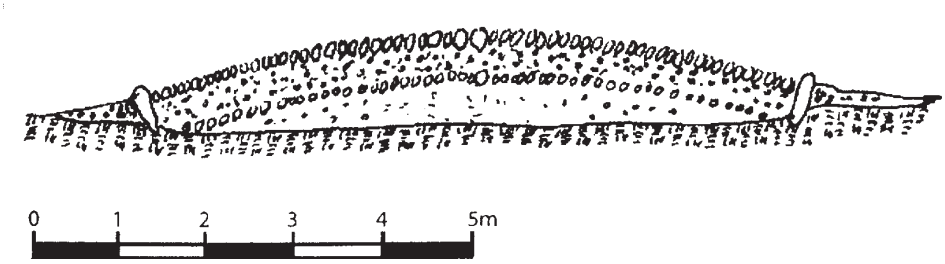

Обр. 26а. Профил на римския път южно от станция Суб радицес (с. Хр. Даново – по П. Мутафчиев)

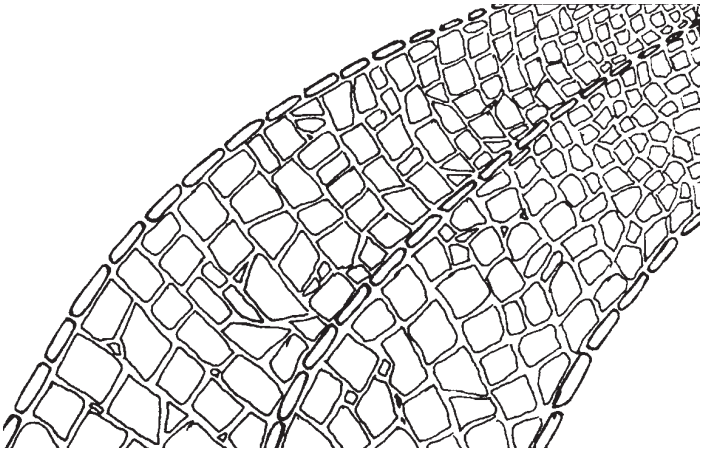

Обр. 26б. Скица на римския път в Троянския проход – по М. Маджаров.

ще в м. "Ветрилника" и през укреплението в м. "Калето". На запад от върха пътеката е била охранявана от укреплението в м. "Тръса". Без да е имал облика на път в съвременния смисъл на това понятие, "трасето" му е добре очертано върху широкия до 50 м хребет в посока на вр. "Юмрука" в Стара планина. Пътеката е минавала през местностите "Турлата", "Кашка", "Ушите" ("Капуджика", "Вратцата", "Малката врата") и "Железни врата". Достигайки билото на Стара планина, той е продължавал на

юг към с. Розино, където в околностите на м. "Калето" се е насочвал в съседната "Божидарска пътека", спускаща се от Рибаришкия проход. Описаното пътно трасе, съобразно годишните сезони, е давало добри възможности за търговски контакти от двете страни на планината (Христов, Ив. 1999, 108–109).

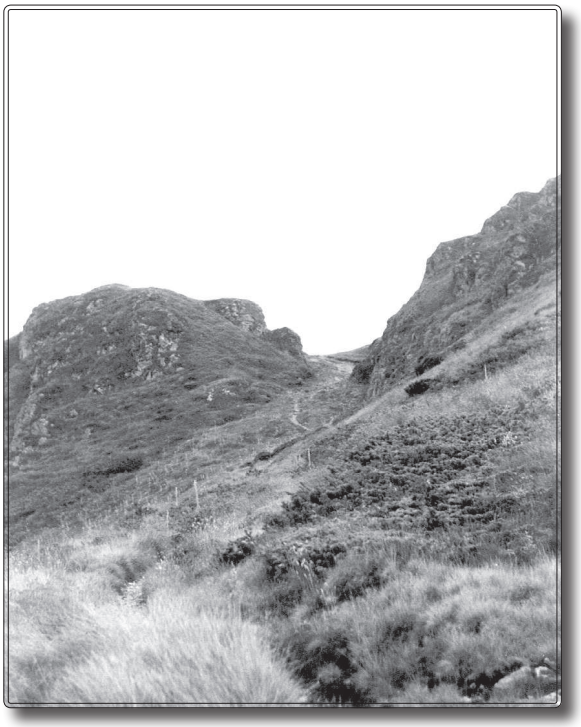

Обр. 27. Трасе на античен път в района на вр. Ушите, западно от Троянския проход.

Широчината на Васильовската пътека в билната част на планината е от 2 до 3 метра. В района на вр. "Ушите" се забелязват две проходни места в скалите, служещи вероятно за разминаване (Обр. 27). Изсичания в скалите с цел разширяване на проходните места се забелязва и в м. "Демиркапия" непосредствено преди хижа "Ехо". Пътеката от вр. "Ушите" до хижата е широка едва 1 метър, при вкопаване в сегащния терен 0,30 м.

Пътно разклонение на основния път през дн. Троянски проход – участък м. Камен мост – връх Чучул – Троянски проход

Пътят започва от тракийското селище в м. "Попина лъка", което по-късно прераства в римска крайпътна станция Ad radices. На юг пътя се изкачва по широкия хребет водещ към

местностите “Кратунковци”, вр. Чучул (1979 м н.в.) – м. “Ханът”, “Локвата” с вероятни разклонение към “Табите” и самият проход към “Курт Хисар” – с. Хр. Даново. Този път преминава до няколко единични надгробни могили, в близост до рудните разработки в планината.

Възлово място по него е светилището на вр. Чучул, функционирало през IV в. пр. Хр. и използвано за култови нужди през следващите епохи (Христов, Ив., 2002а, 5–9).

Известно е разклонение от м. “Чучул” към дн. Троянски манастир – т. нар. Манастирска пътека. Като цяло този път е широк повече от 3 м и е бил обходен и лесно преминаван в древността. (Обр. 28)

Обр. 28. Трасе на на обходен път преминаващ в западното подножие на връх Чучул в посока към Ад радицес

Пътно разклонение на основния път през Троянския проход – участък с. Бели Осъм – Зеленика – билото на планината – Курт хисар – Хр. Дановo

Няколко единични могили и едно преградно съоръжение от късната античност (м. "Прякопите") маркират обходния път през Зеленика (Машалова поляна-Яловата могила 1266 м н.в.) до билото на планината. На практика той е западния обходен път на централното пътно трасе през дн. Троянски проход. Липсват по-точни данни за използването му през I хил. пр. Хр. Теренните обходи позволяват да допуснем, че за около 4 часа по този път, който и в най-високия си участък е широк 2–3 метра, планината успешно е могла да бъде прехвърлена на юг.

V.
Крайпътни съоръжения по трасето на военния път. Отсечката Sostra – Ad radices; Ad radices – Montemno

1. Тракийско селище и римска кула (turris) в м. "Лъкарица" – гр. Троян

След Сестра на юг първото локализирано укрепление от римската епоха е разположено на възвишение в м. "Лъкарица" на 100 м източно от трасето на трако-римския път и тракийско селище в източното подножие на хълма. Селището е открито от членовете на експедиционен клуб "Хермес" към Музея на занаятите с тогавашен ръководител Иван Христов. (Обр. 28 б)

На площ от около 300 кв. м се откриват ломени къмани, тегули, фрагментирани тухли, тракийска и римска битова керамика, обмазка от сгради. Откритите монети хронологически обхващат времето на римските императори Траян до Гордиан III. Изключителна добра е видимостта на обекта на север и на юг. На пътя той заема възлово място и можем да представим развалините като част от наблюдателна и сигнална кула (турис). В източното подножие на върха през 1985 г. е открито тракийско селище от късножелязната епоха. (Обр. 29–30–31–31а)

Тракийското селище е разположено на левия бряг на р. Осъм на третата речна тераса, югозападно от постройките на фирма "Калинел". Според първата публикация обекта е заемал площ от 2–2,5 дка. Местността, върху която е разположено селището носи името "Кръстьовото" или "Слогът".

Обр. 28б. Местността "Лъкарица" – поглед от изток.

Обр. 29. Останки от наблюдателна кула в м. "Лъкарица" – гр. Троян.

Обр. 30–31. Останки от наблюдателна кула в м. "Лъкарица", гр. Троян.

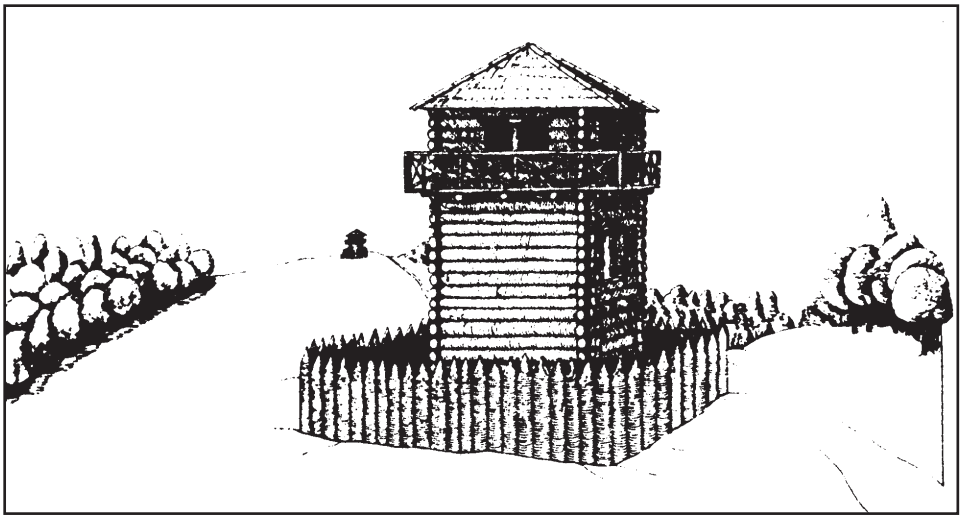

Обр. 31а. Реконструкция на кулата в м. "Лъкарица".

Поради факта, че терена, върху който е разположено селището, е обработван продължително в течение на десетилетия дори стотици години културния пласт е силно разрушен. Авторът споменава за множество керамични фрагменти предадени за съхранение в Музея на занаятите в гр. Троян. (Обр. 32–32а-32б) Сред керамичните форми се открояват "камбановидни" съдове с по няколко дръжки, паници, купи и големи съдове – хранилища. Изрично се отбелязва за фрагменти от съдове правени на колело, както и кремъчни инструменти (стъргалки и четириръбести ножове) (Нинушев, Цв., 1987, 7–8). Т. Тотевски датира селището за IV–III в. пр. Хр. (Тотевски, Т., 1990, 11)

Обр. 32. Кремъчни сечива от тракийското селище в м. "Лъгът".

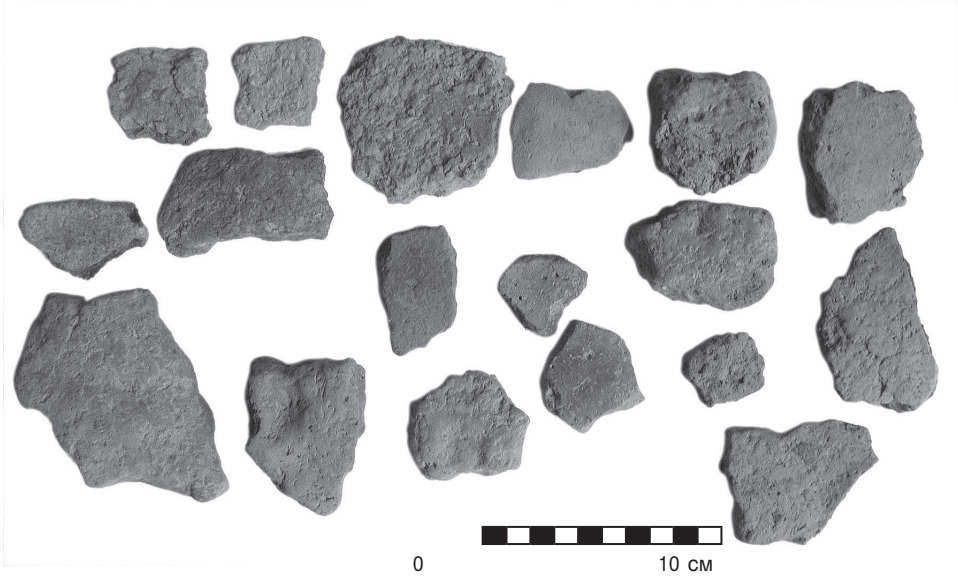

Обр. 32а. Керамични фрагменти и обмазки от сгради.

Обр. 32б. Каменни бойни топки.

2.Римски сгради и съоръжения в отсечката Ад радицес – Монтемно.

След станция Ад радицес в посока на планината са регистрирани две възвишения с антични останки от сгради, разположени по вододелния хребет, водещ към дн.туристическо градче Беклемето. Ситуирани са както следва – първото възвишение в м. "Мошишкото" и второто при т. нар. "Каменна могила"

В конкретният случай се касае за малка площ, на която случайно през последното десетилетие са намирани фрагменти от строителна керамика, монети от периода II–III век, огромно количество подкови и гвоздеи.

Поради факта, че археологически проучвания на въпросните места не са правени, трудно можем да анализираме археологическата ситуация. И двете места обаче са разположени на десетина метра от трасето на римския. Вероятно се касае за т. нар. mutatio (спирка за смяна на коне по пътя) или Turris (наблюдателна кула).

В средата на този участък върху ниско възвишение източно от пътя е открита колективна находка на бронзови монети

с малък номинал отсечени в различни градове в Мала Азия. Те носят лика на императорите Тиберий и Галба. Монетите се свързват с първото преустройство на пътя по времето на император Нерон.

3. Римска кула (Turris) в южната част на туристическо градче "Беклемето" (1344, 9 м н. в.). (Обр. 33)

Съоръжението е разкрито при спасителни археологически разкопки. (Христов, Ив., М. Иванова–Камишева, П. Стой-

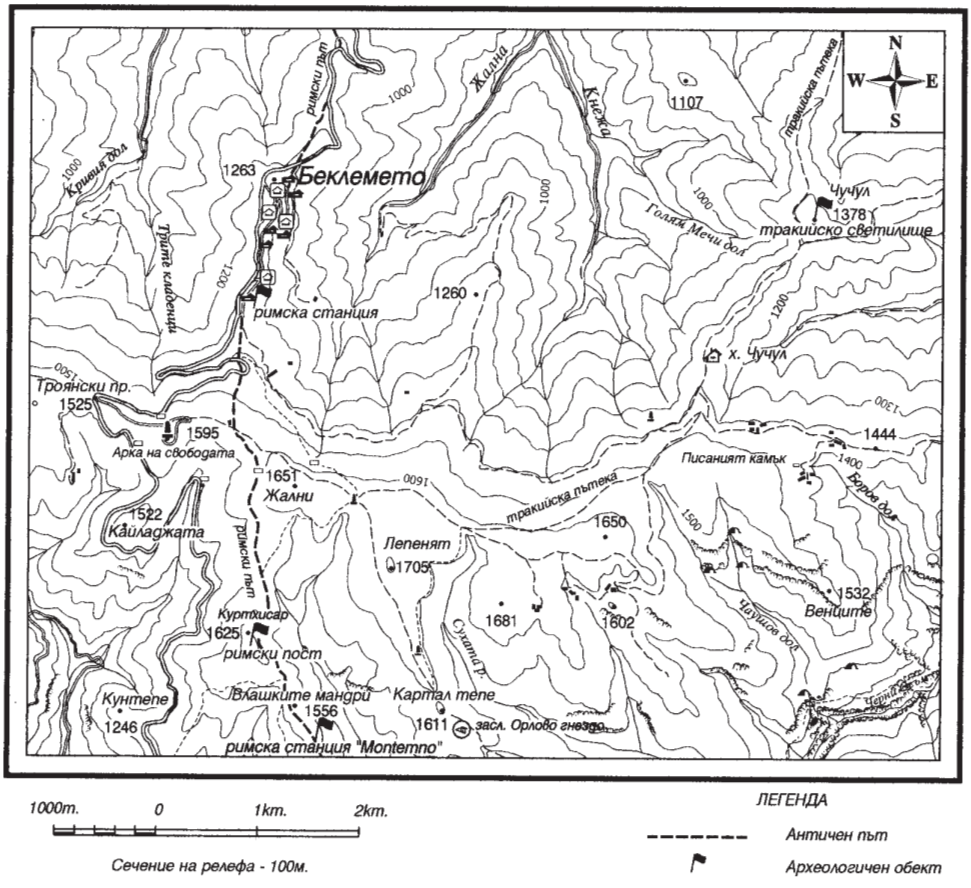

Обр. 33. Карта на района на туристическо градче Беклемето.

нов, 2004, 22–37). Кулата е с кръгла форма (вътрешен диаметър 5,35 м и външен диаметър 7 м). Дебелината на зида е 0,70 м. Изграден е от местен трошлив сив камък (”леска”) споен с жълт на цвят хоросан, на места с калова спойка. Зидовете на кулата са разкрити в субструкция. При изграждането на кулата над тази височина е използвана строителна керамика и дървен материал, за което свидетелстват големият брой железни гвоздеи, панти и сглобки за греди открити в пласта с паднали части от съоръжението след опожаряване. (Обр. 34–35)

Основите на кулата са били фундирани направо върху материкова скала с минимално вкопаване на места до 0,25 см.

Наличието на цели и фрагментирани подови тухли (33 х 34 х 3,5 см), използвани при реконструкция на зида подсказва

Обр. 34.Основи на кръгла кула в м. “Беклемето”.

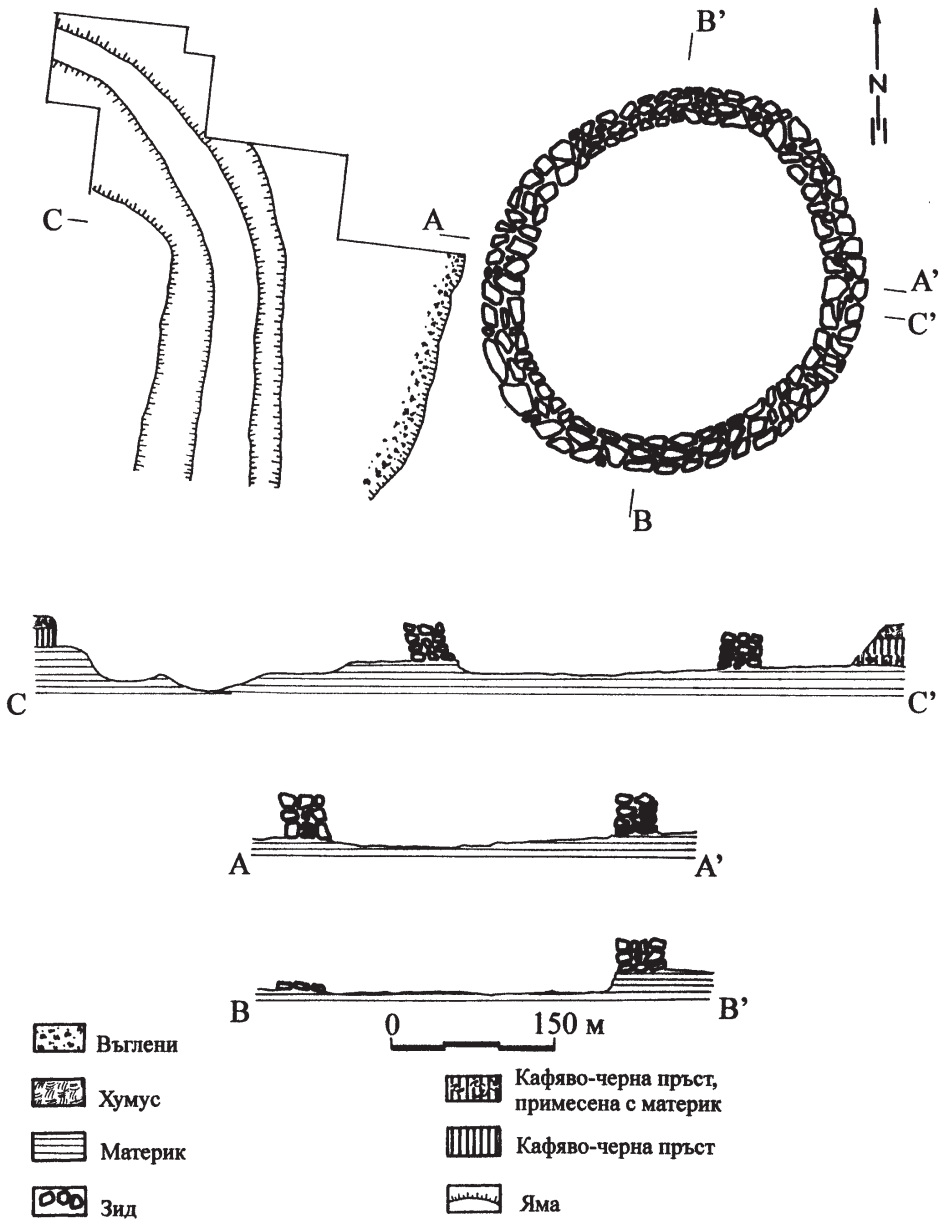

Обр. 35. План на кулута в м. "Беклемето".

наличието на втори по-късен под унищожен при ремонта на съоръжението.

Датираща строителния етап на изграждане на кулата е малка бронзова монета от края на I век (вероятно изображение на император Тиберий). Тя е открита на нивото на фундиране на зида върху скалата.

Обилното количество фрагментирана римска керамика от III век и една колективна монетна находка извън кулата съдържащата антониани на императорите Аврелиан, Тацит и Проб датира втория период на съществуване на съоръжението. Вероятно кулата е преустроена след готските нашествия в средата на III век.

Прави впечатление отсъствието на монети от времето на Северите, с изключение на една бронзова колониална монета на император Гета (211–212 г.)

Най-късно датирана монета в пластовете извън кулата е антониан на император Диоклециан (284–305 г.).

Западно и южно от кулата са открити следи от дървено-землено укрепеление и палатков лагер построени при овладяването на прохода от римски войници през I век. Освен керамични съдове и фрагменти от такива при разкопките са открити множество метални предмети, сред които заслужава да спомена:различни по номинал оловни екзагии, ранноримски бронзови и сребърни фибули, елементи от предпазно въоръжение (токи и пластини от ризници), върхове на копия и стрели, бронзови и сребърни монети от края на I в. пр. Хр. – I в. сл.Хр

Поради липсата на други разкрити постройки в проучвана местност можем да определим новоразкритата кула като наблюдателна или сигнална. Най-точният термин за обекта е Turris.С него се обозначават малки по размер самостоятел-

ни укрепителни постройки с полицейски функции.Основното предназначение на въпросната кула е било наблюдение на трафика по пътя за Филипополис. Най-точен паралел на кулата от м. “Беклемето” е тази от м. “Влашки мандри”. (Обр. 36)

4. Преградна стена (clausura) и ров в местността “Маркови порти”.

В най-тясната част на билния хребет в района на Беклемето, по който преминава античния път за Филипополис при строителни дейности през през 60-те години на XX век, е разкрита преградна стена строена с добре обработени камъни, тухли слепени обилно с хоросан. В средата на тази стена е имало порта, през която днес преминава асфалтиран път, който препокрива трасето на античния. Посочената местност носи показа-

Обр. 36. Основи на кръгла кула в м. “Влашки мандри”

телното име “Маркови порти”. Широка е около 30 м. От изток и запад следват стръмни склонове с голяма денивелация. Пред стената, която е разрушавана многократно при прокарването на кабели днес ясно се забелязва широк до 6 метра ров, дълбок повече от 3 метра. Не е ясно дали преградната стена и описаната кула в южната част на туристическото градче са образували единен комплекс. По вероятно е преградната стена да е близка по функция и датировка с късноатичната преградна стена на Русалийския проход и м. “Прякопите” разположени западно от Троянския проход. (Христов, Ив., 1999, 15–22; Попов, Ам., 1982)

Така например в Русалийския проход е документирана преградна стена с паралелна дублираща крайпътна постройка. (Обр. 38–39–40)

С термина **clausura** се отбелязват линейни отбранителни съоръжения, прегражданщи проходи в планински масиви (Торбатов, С., 2000, 26–27)

5. Преградна стена (clausura) в м. “Прякопите”.

Представлява линейно землено укрепление (вал) прегражданщо южната висока част на планински хребет свързващ долината на р. Бели Осъм на запад от Ад радицес с билото на Стара планина. (Обр. 41) По хребета е преминавал обходен широк на места 4 м път успореден на пътя Ескус – Филипополис. Валът е с дължина 100 м. Широчината му е около 15 м. Запазената височина на укреплението е 2 м. Вътрешността на вала е от местна ронлива скала и сива горска почва. По повърхността са били натрупани ломени плочести камъни, които са задържали земния насип от свличане. (Обр. 42)

От северната страна на вала е била построена малка постройка, при чието построяване са използвани тухли. Датира се за V–VI век.

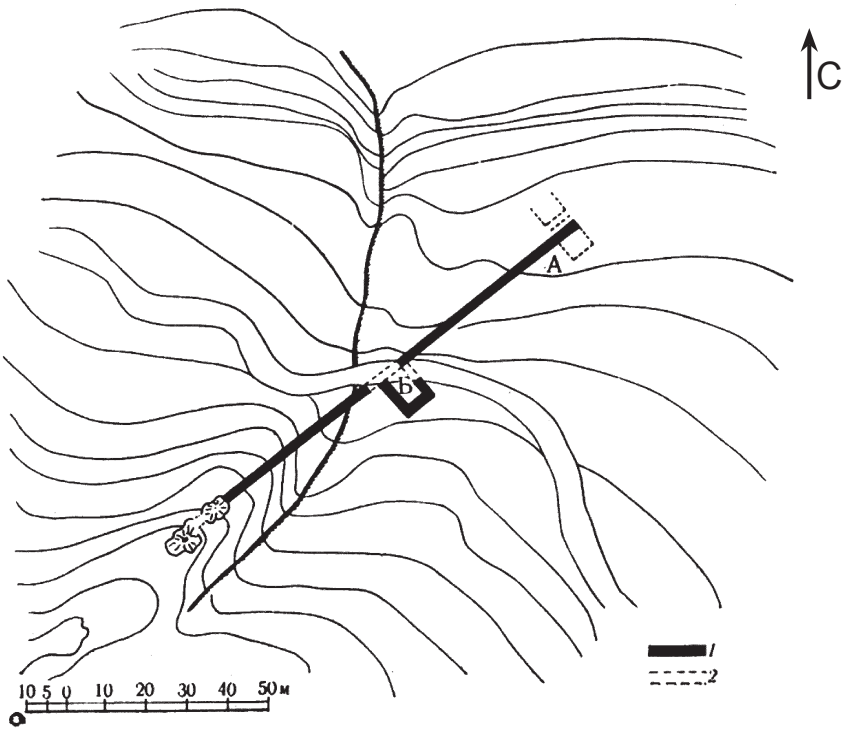

План на преградата в Русалийския проход (по Ат. Попов)
1 – зид над земята; 2 – следи от разсипани камъни

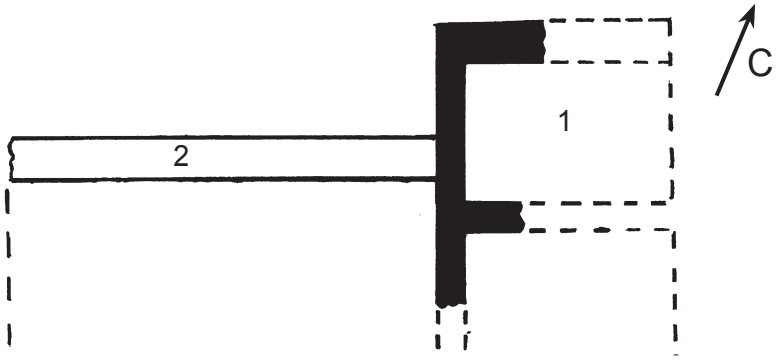

План на антична постройка в района на хижа “Тъжа”

Обр. 38. План на антични обекти в Русалийския проход.

Обр. 39–40. Останки от крайпътна сграда южно от билната част на Русалийски проход.

Обр. 41. Ранновизантийски вал (преградна стена) в м. "Прякопите" – поглед от юг. Снимка – архив на клуб Хермес.

Обр. 42. Разрез по средата на вала в м. "Прякопите" и Иван Христов – 2002 г. Снимка Цветан Нинушев.

VI.
Заключение

Крайпътната станция Ад радицес има сходна историческа съдба с тази на останалите равнинно разположени станции на пътя Ескус – Филипополис. Като такава тя е в разцвет от втората половина на I до към средата на III век. Вероятно още през посоченото столетие преди готските нашествия в северозападния край на възвишението Шамака е построена наблюдателна кула. Станцията функционира и през IV век, когато югозападно от нея в м. "Шамака" е изградена наблюдателна кула описана в глава 3. Проучванията на кулата позволяват да се проследи развитието на еднотипни малки по заемана площ отбранително-наблюдателни съоръжения в планинския участък на пътя Ескус – Филипополис. Наблюденията върху терена показват закономереност в построяването на кули – разстоянието между тях средно е 4 км.

Малкият охранителен гарнизон на кулата и предполагаемите други военни подразделения са били част от кохортите с щаб в укрепения лагер (кастел) Состра при с. Ломец, Троянско. От Состра са били изпращани военни части до билото на планината. На юг от прохода охраната на пътя е била поверена на военни части разквартирувани в станция Суб радицес при с. Христо Даново, Карловско.

Поради големите иманярски поражения ние не можем да бъдем по-конкретни и категорични в своите заключения относно разположението на сгради, териториален обхват и интерпретация на находки от станцията. И въпреки всичко в на-

чалото на XXI век написаното има стойност поради факта, че през следващите десетилетия едва ли ще има воля и възможност да се проучи т.нар в началото на книгата "археологически скелет" на станцията (прекопания културен пласт във вътрешността на сгради и съоръжения от комплекса).

За голямо съжаление подобни песимистични бележки богат да се напишат и трасето на римския път в планинската отсечка от Ад радицес до Суб радицес (до с. Христо Даново, Карловско). До 70-те години на XX век това трасе е най-дългия запазен участък на римски път в България. Липсата на мерки за неговото опазване от тежкотоварните автомобили превозващи тонове отсечени дървета и природните фактори унищожават до 50 % от него в наши дни. Днес все още има надежда запазените участъци да бъдат обозначени професионално и съхранени.

Тук ще си позволя един пространен цитат от добрия познавач на стария римски път от Ескус за Филипополис Васил Аврамов:

"И така, от изследванията, които направихме на самото място, се установи, че Траяновият път на юг от Дунава е бил прокаран от Ескус до Филипопол почти по същата посока, по която знаменития турски реформатор Митхад паша в качеството си на дунавски валия, прокара шосето от град Плевен за Пловдив, а българските инженери го продължиха до Сомовит, от една страна, и до Родопите, от друга. Това шосе свързва по най-късото разстояние Дунава със сърцето на Тракия и оттук с Бяло море; и понеже топографията си остава вечна и неизменна, то турските и българските инженери не можаха да не вървят по дирите на римските." (Аврамов, В., 1914, 237)

Изследванията внасят нов момент в късната история на Ад радицес (ако допуснем, че това име се използва през късноримския период) В този смисъл книгата надхвърля типичното краеведско проучване.

Тук е мястото да обърнем внимание на един дълго коментиран въпрос свързан с използването на пътя през прохода в по-късни времена. Благодарение на последните археологически разкопки, както и на анализа на отделни находки и отбранителни съоръжения в съседните проходи и обходни на пътя за Филипополис пътеки може убедително да се напише, че по подобие на станция Суб радицес, която съществува през целия VI век (Маджаров, М., 2004, 84–85) началото на дн. троянски проход в района на римска станция Ад радицес е използван от ранновизантийската власт. Впрочем функционирането на пътя през най-високата част на Хемус през V–VI век се доказва от множество археоогически находки на възлови места по пътя и факта, че всички крепости около пътя по северните склонове на планината функционират през V–VI век. Някои от тях като Бальово кале (при с. Терзийско) Панамското(северно от гр. Троян) са изградени при Юстиниан I. Тук трябва да припомним, че в м. "Шамака" са открити монети от ранновизантийския период. За интересна находка отрита в "могилен гроб... някъде в планината при направата на пътя Троян – Кърнаре" споменава Ив. Велков (Велков, В., 1938, 419). Накитите включват фибули, тока, пръстени и обеци, интерпретирани като "остготски" с датировка около V век. От сграда в района на Монтемно при Влашки мандри е открита колективна находка на солиди от времето на император Лъв Първи (457–474).

Тук може да се твърди за съществуването на единна стратегия за отбрана на проходите при която отпадат равнинните кастели за сметка на преградни стени и разположени на високо крепости (кастели).

Тук ще подчертая, че е погрешна тезата, че т. нар. "траянова пътека" престава да се използва 90 години преди известния злополучен поход на византийския военачалник Коменциол през 601 г. Походът е описан от Теофилакт Симоката и Теофан

Изповедник. И двамата историци разказват за преминаване на планината по т. нар. "път на император Траян" с начална точка Нове. Понеже крайния пункт на Коменциол е Филипополис много съвременни историци и археолози приемат, че предвижването на византийския отряд е станало през дн. Троянски проход. Идеята се лансира от времето на Ив. Дуйчев, приема се от проучвателите на пътя, втова число от мен и М. Маджаров. (Дуйчев, Ив., 1968, 11–17)

Тезата за погрешната локализация на мястото на преминаване на Хемус от Коменциол е приемлива, както се видя от археологическите проучвания през 2012 г., така и от анализа на писмените извори от древността и историческата обстановка на север от Хемус извършен от Михаил Христов в своя дисертационен труд (Христов, М., 2009).

В често цитирания пасаж от "История" на Теофилакт Симоката, откриваме развоя на продължителните военни действия между империята и аварите в самия край на VI в. и началото на VII в. и оттеглянето към Константинопол на единия от командващите ромейските войски – Коменциол, който, не желаейки да презимува във Виминациум, потегля неочаквано към столицата. Според Михаил Христов е интересен избраният от него маршрут, още повече, че от мястото, от което потегля (Виминациум) съществува достатъчно удобен, леко преодолим и не по-дълъг път към Константинопол. Византийски военачалник се придвижва по опасния крайдунавски път до Нове (дн. гр. Свищов), от което разбираме, че към това време, края на VI в., той е бил още в доста добро състояние. Пристигайки в Нове, той поискал от местните жители да му дадат водач, за да премине по "така наречения път на Траяна". Този пасаж е причина да се приема, както вече споменах, че в него е визиран пътят Ескус-Филипопол, без да се подлагат на анализ конкретните сведения и като се приема априори, че неговото название

е било Траянов. Както се е наложило в историографията, началото на този т. нар. "Траянов" път е Ескус (с. Гигет, Плевенско), т. е. на крайдунавския път, намиращ се доста на запад от Нове. М. Христов правилно отбелязва, че разстоянието според римските пътни карти между Ескус и Нове е 50 и 69 римски мили, но въпреки това е значително!). От това следва, че при придвижването си Коменциол е можел да ползва този път и не е било нужно да продължава толкова на запад, ако е смятал да ползва точно пътя Ескус-Филипопол. Дали Коменицол като военноначалник дълго воювал по тези земи, е познавал сравнително добре местната инфраструктура, както смята Христов, и не би имало нужда да се отклонява толкова на запад към Нове, освен ако не е възнамерявал да ползва друг път е въпрос в сферата на догатките. Но ако все пак по някаква причина не се е възползвал от пътя през дн. гр. Троян, този друг път би следвало да е с начална точка Нове и посока юг, към Никополис ад Иструм и проходите на Хемус, по-специално прохода на Републиката и Шипченският проход. Безспорно това според Михаил Христов е и пътят, ползван от готите под предводителството на Книва при придвижването им на юг в средата на III век.

Бих искал да обърна внимание и на още една малка но важна подробност от описанието на Теофилакт за похода на Коменциол.Походът се състоял през зимата. В Нове предупреждавали военачалника, че сезона е много студен има много сняг в проходите на планината изобщо. Вероятната причина да не се преминава дн. Троянския проход е бил факта, че именно през зимата той не е бил активно функциониращ, както впрочем се случва винаги в наши дни. Отпадането на редица стари крайпътни станции и кастела Состра, който престава да съществува в края на V век е подлагало на риск предвижването при зимни условия на военна част. Логично е било да се вземе решение да се търси вариант за преминаване на Хемус в някой от по-ниски-

те и не толкова заснежени проходи на изток от дн. Троянски и Русалийски. За голямо съжаление Коменциол пристигнал във Филипополис със загубен обоз и част от войниците си.

Наименованието на пътя Траянов според М. Христов също би могло да намери обяснение при тази реконструкция на посоката през Никополис. Градът е основан именно от този император в началото на II в. Издигането на новия център е предпоставяло и изграждането на съпътстващата инфраструктура, която да осигури връзките му с другите градски центрове, военните лагери и с по-големите пътни артерии, каквато е например крайдунавският път. Изграждането на трасето може да се постави именно в контекста на Траяновото дело, вероятно и пътят, свързващ новият град с Истър, е бил известен като Траянов. Това показва още веднъж, че няма как изграденият още в средата на I в. път Ескус–Филипопол да е визираният в историята на Т. Симоката Траянов път.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов, В. 1914: В. Аврамов. Траяновият път от Карпатите през Балкана за Пловдив. – Известия на археологическото дружество, IV, 227–237, 1941.

Атлас 2008: Атлас. Българските земи в европейската картографска традиция. (III–XIX). София, 2008.

Бешевлиев, В. 1955: В. Бешевлиев. Латински местни имена в Мизия и Тракия. – In: Сборник Гаврил Кацаров, София, 290, 1955.

Ботушарова, Л. 1959: Л. Ботушарова. Нови данни за крепостта на Филипопол. – Археология, 1959, кн. 2, 59 и сл.

Велков, Ив. 1938: Ив. Велков. Могилна гробна находка от Троян- ИБАИ, 12, 1938, 419.

Геров, Б. 1950: Б. Геров. Северната граница на провинция Тракия- Известия на археологическия институт, 18, 1950.

Димитров, Д. 1946/1947: Д. Димитров. Археологически изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи в края на XVII век – ГСУ, ИФФ, т. XLIII, 1946/47.

Динчев, В. 2007: В. Динчев. Спасително проучване на късноримски обект в м. "Рарагашкин баир" (м. Могилите) при с. Помощник, Община Гълъбово, през 2006 г. – АОР през 2006, София, 2007, 286–290.

Дуйчев, Ив. 1968: Ив. Дуйчев. За най-старата история на Троян. – В: Град Троян. Юбилеен сборник. София. 1968, 11–17.

ЛИБИ 1958: Латински извори за българската история. т. I. С., 1958.

Маджаров, М. 2004: М. Маджаров. Римският път Ескус – Филипополис. Пътни станции и селища. Пловдив, 2004.

Маджаров, М. 2009: М. Маджаров. Римски пътища в България. Принос в развитието на римската пътна система в провинциите Мизия и Тракия. В. Търново, 2009.

Нинушев, Цв. 1987: Н. Нинушев. Нещо ново за тракийското селище разположено на РТПК "Мебел" – Бюлетин за резултатите от теренни проучвания през 1986–1987. Средношколски клуб за краеведски изследвания "Хермес". Троян, 1987.

Попов, Ат. 1982: Ат. Попов. Крепости и укрепления в Крънската средновековна област. София, 1982.

Стефанов, Б. 1988: Б. Стефанов. Монетна находка от Ад радицес. – Бюлетин на средшколски клуб за краеведчески проучваниоя "Хермес", Троян, 1988, 20–21.

Торбатов, С. 2000: С. Торбатов. Функционално и типологическо съдържание на късноантичната фортификационна терминология – Археологически вести, 2000, 1 Приложение №3, 3–40.

Тотевски, Т. 1990: Т. Тотевски. Най-старата история на Троян и Троянския край според последните археологически проучвания – Културно-историческо наследство на троянския край, кн. 2, 1990, 10–14.

Тотевски, Т. 1992: Т. Тотевски. Троянският край през праисторическата епоха и античността – Културно-историческо наследство на троянския край, кн. 5, 1992, 26–27.

Христов, Ив. 1986: Ив. Христов. Монетни находки. – в-к Троянски глас, бр. 5, 29 януари, 1986, 7.

Христов, Ив. 1988: Ив. Христов. Нови монетни находки – в-к Троянски глас, бр. 26, 29 юни 1988, 7.

Христов, Ив. 1998: Ив. Христов. Проучване на антични крайпътни станции в Централна Стара планина – Минало, 1998, 4, 5–14.

Христов, Ив. 1999: Ив. Христов. Русалийският проход в Централна Стара планина. Проучвания и материали. – Старопланински проучвания, кн. 1, 1999, 15–22

Христов, Ив. 1999: Ив. Христов. Планинска Тракия.Население, култура и религия в древността. В. Търново, 1999.

Христов, Ив. 2002: Ив. Христов. Пътища и крайпътни съоръжения в Хемус. Принос към историческата география на древна Тракия. В. Търново, 2002.

Христов, Ив. 2002а: Ив. Христов. Тракийско крайпътно светилище на връх "Чучул" в Централна Стара планина – Минало, кн. 1, 2002, 5–9.

Христов, Ив., Иванова–Камишева, М., Стойнов, П. 2004: Ив. Христов, М. Иванова–Камишева, П. Стойнов. Римски крайпътни станции на пътя Ескус – Филипополис. Ад радицес – Монтемно – Суб радицес. В. Търново, 2004, 1–156.

Христов, Ив. 2008: Ив. Христов. За името на един град. Состра – Троянхисар – Троян. В. Търново, 2008, 1–92.

Христов, Ив. 2011: Ив. Христов. Кастелът Состра на пътя Ескус – Филипополис. Строителни периоди в изграждането на укрепения лагер и неговото развитие от II–V век. – Известия на Национален исторически музей, том 23, 2011, 60–81.

Христов, М. 2009: М. Христов. Селищна система и пътна мрежа в провинция Мизия Втора (IV – началото на VII в.) – Дисертация, София, 2009.

Чернокожев, Ив. 1995: Ив. Чернокожев. Римското присъствие в Состра. – Анали, кн.1, 1995, 10–15.

Gichon, M. 1999: M. Gichon. The Hinterland of the Limes Palestinae – remains and written evidence – N. Gudea (Ed), Proceedings of the XVII International Congress of Roman Frontier Studies. Zalau, 1999, 667–686.

Jonson, S., 1983: S. Jonson. Late Roman Fortifications. Batsford, London, 1983.

Kienast, D., 1996: D. Kienast. Römishe Kaisertabelle. Grundzuge einer romishen Kaiserchronologie. Darmstadt, 1996, 134.

Kanitz, F. 1882: F. Kanitz. Donau-Bulgarien und der Balkan II Band. Laepzig.

Parker, S. 1986b: S. Parker. Th. Romans and Saracens: a Hystory of the Arabian Frontien. – Winona Lake, 1986.

СЪКРАЩЕНИЯ

АОР – Археологически открития и разкопки.

ГНМ – Годишник на Народния музей

ИБАД – Известия на Българското археологическо дружество

ИБАИ – Известия на Българския археологически институт

AD RADICES

A ROMAN ROADSIDE STATION ON THE OESCUS – PHILIPPOPOLIS ROAD

Ivan Hristov

(Summary)

Introduction

The aims of the present book are to summarize all data present on the existence of a roadside station *Ad radices*, situated on the northern slopes of Haemus Mt. (pres. Stara Planina) at the beginning of the present day Trojan Pass.

The station had a highly strategic position in the valley of the river of Beli Osum. Its terrain had been the staring point of roads and less important mountain passages that went across the high mountain, in the south towards the valley of Stryama.

It is known that *Ad radices* had been built 10 (X) Roman miles away from the castle and the roadside station of Sostra (neighborhood of Lomeshki Hancheta, village of Lomets, Trojan Region), and 8 (VIII) miles before the station of Montemno (4 km away in the east from the ridge part of the Trojan Pass). The distances were noted in *Itineraria Romana* (a Roman guide from the 2nd century AD) and in the famous *Tabula Peutingeriana* that shows the density of the Roman road system in the 4th century. According to V. Beshevliev, the name of the station should be interpreted as 'at the foot of the mountain', a title that corresponds most precisely to its location on the maps.

The attention of the historians was firstly caught by the ancient roadside station in the 19th century. Passing across Central Stara Planina, Felix Kanitz noted in 1871 that there was a castle near the river of Knezha, at its flowing into the river of Osum – 'close to a water-mill'

(pres. Kamen Most, in the east of the village of Beli Osum) – that was connected with the Roman road to Plovdiv (Philippopolis). The ancient ruins near the water-mill in question that cover the locality of Popina Luka in the east were also associated with the station of *Ad radices* both by Vasil Avramov and by Konstantin Jireček.

According to Jireček *Ad radices* had been a station of the *mansio* type, in contrast to Sostra, the next noted station, which the Czech interprets as a 'town'. It is curious to note that according to Jireček, there were remains of silver and copper mining in the vicinities of *Ad radices*.

Several decades later, accepting the localization of the station next to the locality of Kamen Most – Popina Luka, M. Madzharov discovered traces of ancient settlement. He noted on the terrain remains of walls composed of stones joined with white mortar.

I. The *Ad radices* Roman roadside station

The ruins noted by M. Madzharov were localized on a flat terrain that is bordered in the north by the bed of the river of Beli Osum, and in the west – by the bed of the river of Knezha. The traces of the ancient settlement cover an area of 4 decares in the east of the locality of Kamen Most, where a water-mill stood according to Kanitz. The steep slope of the locality of Shamaka rises in the south of that flatland area. There stand a massive building and the park of the sanatorium of the same name. A necropolis comprising four tumuli was localized again in the south, next to the park of the sanatorium.

Ad radices had not been studied archaeologically. New data about the character of the station is provided by the rich ceramic and numismatic material discovered during farming activities.

From chronological point of view, the most ancient materials in the locality of Popina Luka may be related to the Thracian settlements along the valley of the river of Beli Osum. A bronze spearhead of a short spear from the Late Bronze Age, fragmented Thracian pottery, bronze

coins from the Macedon rulers Philip II and Alexander III and coins of the city of Maroneia should be mentioned among the chance finds.

The large number of denarii from the Late Roman Republic (2nd – 1st centuries BC) should also be noted among the numismatic material.

The coins discovered in the considered region from the epoch of the Roman rule over the Thracian lands cover conditionally two periods:

Late 1st century AD to mid 3rd century AD;

Coins from the second half of the 4th century to mid 5th century.

This conditional division is based on the information derived from the coins discovered by chance during the last three decades. Unfortunately, most of them are either in private collections or are lost for good for the archaeological science.

We should also mention that there are fragments from a Roman epigraphic monument among the accidentally found in *Ad radices* archaeological materials.

Several marble pieces had survived to our days. They had been subjected to very high temperatures as a result of a fire within the limits of the settlement (inv. no. МНХЗПИТ АКП 46).

The inscription reads as follows:

[Ant]onin[nus]...

... Imp[erator] VI

....P[ater] P[atriae]

...TEN (?)

...VMN (?)

It is possible to read in the five partially preserved lines the title – emperor, sixth ruler from the Antonine dynasty – Marcus Aurelius, probably. He appropriated the title in AD 171.

The inscription was probably erected on an important occasion that concerned the history of the station – a building event or dislocation of a military unit.

Apart from the epigraphic monument, a memory has preserved among the people of both the village of Beli Osum and of the neighboring village of Balkanets about a stone sarcophagus and a marble altar that were eventually destroyed and incorporated in the construction of some farm buildings.

We get additional idea about the way of living of the ancient inhabitants of the lands along the upper course of the river of Beli Osum from the large quantity of whole and fragmented bronze fibulae, medical tools, mirrors and cult figurines that are dated in a broad chronological diapason, from the late 1st century AD – to the late 4th century AD.

Most of the ceramic material discovered from the roadside station *Ad radices* chronologically falls within the limits of the 2nd century AD and the mid 3rd century AD. Relatively small percent of the materials may be referred to a later period, the mid 3rd – 4th centuries AD (Ill. 14).

The briefly described archaeological material originated from an unfortified settlement (station) that covered an area of about 4 decares (the northern slopes of the locality of Momsko, next to the river of Beli Lom, 100m long), and from the modern buildings in the locality of Kamen Most, in the east (400–500 m long)

However, thanks again to the so called crop-marks (abnormalities among the vegetation that are due to the presence of buried building fundaments) it became possible to discern the perimeter of a massive building. It was noted in the 60s of the 20th century, when people living in the neighborhood noted abnormalities in the growing of the sown maize that were due to buried substructures. The partially excavated in 2000 building occupied central position in the settlement. The locality was called Tsurkvata (the church) due to the apse outlined in the northeast. It covered an area of about 200 sq.m. Its outer walls were thick up to 0.80 m. The building had been heated by a hypocaust. Medical tools, luxury red-slip ceramics, fragments of glass vessels, as well as the above mentioned epigraphic monument, a sarcophagus and an al-

tar were discovered within its limits. Most probably, the building had been the luxury home of the person in command of the station – called *praetorium*. The luxury houses in Italic style discovered in the neighboring stations of *Sub radices* (near the Village of Hristo Danovo) and Viamata (near the village of Mikhiltsi) may be pointed out as parallels.

Unfortunately, the lack of archaeological studies in the locality of Popina Luka holds back further conclusions on the character of the Roman settlement 'at the foot of the mountain'. It may be presumed that a military unit of the cohorts from Sostra had been accommodated in *Ad radices*, and various terms for its status might be used depending on the epoch.

It is logical to call *Ad radices* a *praetorium*, having in mind that the main archaeological materials from the station date in the 1st – 3rd centuries AD.

II. Settlements and necropoleis in the region of the roadside station.

Several archaeological sites were localized in the area of the roadside station. They give a preliminary notion about the settlement micro-region around the town of Trojan and the village of Beli Osum. T. Totevski mentions a necropolis comprising four tumuli in the locality of Strazhata, situated 1km away in the north of the neighborhood of Knezhki Lug. In fact, the necropolis consists of 6 tumuli situated on the high ridge in the north of the modern road leading to the pass and to the village of Shipkovo. They had all been subjected to treasure-hunters diggings.

Totevski also reports a tumulus in the yard of the ex-sanatorium in the locality of Shamaka. The embankment of this tumulus, which is almost 3 m high, had been reused as an underground construction (a storage vault?).

The settlement situated in the west and southwest from the station is of greatest interest. It covers an area of 10 decares.

III. Late Antiquity turris in the locality of Shamaka

It is located on the northwestern corner of the plateau-like height of Shamaka. The site was studied in the summer of 2012 and shows an independent building with inner dimensions 11,18/8,30 m. The walls had survived up to 0.60 m in height and are built of pebbles richly bound with mortar. The numismatic material refers to the 4th century AD. Most probably, the site had been devastated by the Goths in the 70s of the 4th century AD. One site of the same type may be given as a parallel of the tower. It was studied by V. Dinchev near the village of Pomoshtnik, Gulubovo Municipality. We interpret the tower as a turris. This term denoted the smallest Roman fortification works that were intended to counteract against an enemy of small number. The tower also performed police controlling functions along the road to Philippopolis. Its location had been extremely strategic, and the climbing through the present-day Trojan Pass had been heavily depended on it.

The guarding towers operated with one unit *contubernium* of 8 soldiers.

IV. Peculiarities of the Roman road to Philippopolis in Haemus Mt. Road forks from Ad radices in the southeast and west in the mountain.

The bed of the Roman road to Philippopolis in the mountainous segment between the stations of Sostra and *Sub radices* was traced in certain areas. A wholly preserved part of the already mentioned ancient road was discovered in the summer of 2007 during the construction of a temporary road Lovech-Trojan, at the southeastern round tower of the fortress. Another part was studied archaeologically in 2010.

The road is 7 m wide and is situated 20 m away in the east from the fortification wall of Sostra. This is the best preserved in Bulgaria paved

road surface from the Roman emperors. It shows an axis line and sides of well-cut stone blocks. The larger portion of the pavement itself is composed of densely packed pebbles. The excavated area is 15 m long, and a sinking and missing blocks from the sides were recorded, as well as a dug-in pit dated by ceramic fragments to the Late Antiquity and a copper coin of Emperor Valens.

The road ran across the lands of the villages of Dobrodan and Kaleytsa in the south of Sostra, keeping a course strictly in the west of the river of Osum, close to the eastern slopes of the hills that border the river valley. In two areas – at Kaleeshkite Hancheta and in the neighborhood of the present day hospital of the town of Trojan – the road ran next to Thracian settlements, a tendency preserved in the higher parts of the mountain as well. It continued in the south from the northern outskirts of the town of Trojan and passed next to the sanctuary on Turla Peak, where traces of its pavement have been discernible until recently. Its width in this area had been about 6m. The road ran through the town of Trojan almost in parallel with the present main street. It passed from the northern end of the town across the neighborhoods of Trustura, Svirevska and Gerganska, ran over a small bridge on the river of Duskotina and across the localities of Turneto and Lukaritsa, over Chakurskata Stena, and descended in the neighborhood of Knezhni Luk. A hoard of bronze coins of Philip II of Macedon was discovered in the construction of a block of flats right next to the bed of the river of Duskotina. This is an additional proof that the Roman road had an older history. At Knezhki Lug the road crossed over the river of Beli Osum by a bridge, and reached along its right bank the locality of Popina Luka, where the station of *Ad radices* stood.

The road climbed to the steep locality of Deli Magare at the mountain ridge after Beklemeto, where the road had been guarded by a watch-tower and a field camp of tents. In the southeast from the monument of the perished in the Russian – Turkish war of 1877/78 the road ran in the direction of the locality of Vlashki Mandri. I believe that the next roadside station of Montemno had been situated there.

4a. Vasiliovskata Puteka

4b. Road fork on the main road through the present day Trojan Pass: locality of Kamen Most segment -Chuchul Peak-Trojan Pass

4c. Road fork on the main road through the present day Trojan Pass: village of Beli Osum segment-Zelenika-mountain ridge-Kurt Hisar-Hristo Danovo.

V. A roadside construction along the bed of the military road. The segment Sostra-*Ad radices*; *Ad radices*-Montemno.

1. A Thracian settlement and a Roman tower (burgus) in the locality of Lukaritsa, the town of Trojan

The first localized stronghold from the Roman epoch after Sostra is situated on a hill in the locality of Lukaritsa, 100m away in the east of the bed of the Thracian-Roman road and a Thracian settlement in the eastern foot of the hill.

Cut stones, tegulae, fragmented bricks, Thracian and Roman pottery and pieces of plaster were discovered in an area of about 300 sq.m. The coins discovered chronologically cover the time of the Roman emperors Trajan and Gordian III. The visibility from the site is extremely good both in the north and in the south. Its location on the road was important and we can present the ruins as those of a watch-tower and a signal-tower (*burgus*). A Thracian settlement from the Late Iron Age was discovered in 1985 at the eastern foot of the peak.

2. Roman buildings and constructions in the segment Ad radices – Montemno

Two heights with remains of ancient buildings were recorded after the station of *Ad radices*, in the direction of the mountain. They are situated along the water-shed ridge that leads towards the present day tourist campus of Beklemeto. They are situated as follows: the first

height is in the locality of Moshishkoto and the second one – at the so-called Kamenna Mogila.

These were most probably *mutatio* (stops for horse change on the road) or *Turris* (watch-towers).

3. A Roman tower (Turris) in the southern area of the tourist campus of Beklemeto (1344, 9m above sea level) (Ill. 33)

The construction was discovered during rescue archaeological excavations. The tower was round (inner diameter 5.35m and outer diameter 7 m). The wall is 0.70 m thick.

A small bronze coin from the late 1st century AD (probably with the image of Emperor Tiberius) gives date to a building stage of the tower. It was discovered on the level of the fundaments of the wall on the rock.

The abundant fragments of Roman ceramics from the 3rd century AD and a coin hoard outside the tower, which contained antonians of the emperors Aurelian, Tacitus and Probus, dates the second period of the existence of the construction. Most probably the tower had been reconstructed after the Goth invasions in the mid 3rd century AD.

We may define the newly discovered tower in the region studied as a watch-tower or a signal-tower due to the lack of other buildings. *Turris* is the most exact term for it. It denoted small in size single fortification systems with police functions. The main purpose of the tower in question was to observe the traffic along the road to Philippopolis. The tower in the locality of Vlashki Mandri is a most exact parallel to that in the locality of Beklemeto.

4. A barrage wall (clausura) and a ditch in the locality of Markovi Porti

A barrage wall was discovered in the 60s of the 20th century during construction works in the narrowest part of the ridge in the region

of Beklemeto, where the ancient road to Philippopolis had passed. It is built of well-cut stones and bricks joined with a lot of mortar. There had been a gate in the middle of this wall, and an asphalt-paved road is passing through it today, thus covering the roadbed of the ancient one. The locality in question also bears an indicative name – Markovi Porti (Gates of Marko). It is about 30 m wide and slopes of great displacement follow both in east and west. The term *clausura* denoted linear defensive works that barred passes in mountainous massifs.

5. A barrage wall (clausura) in the locality of Pryakopite

It is a linear earthen fortification (a bank) that barred the southern high area of a mountainous ridge that connects the valley of the river of Beli Osum in the west of *Ad radices* with the ridge of Stara Planina. A 4m wide in some parts encircling road parallel to the road Oescus-Philippopolis ran along the ridge. The bank is 100m long and about 15m wide. The preserved height of the fortification is 2 m. A small building had been erected in bricks on t he north side of the bank. It is dated in the 5th – 6th century.

VI. Conclusion

The roadside station of *Ad radices* had had similar historical fate to those of the remaining stations situated in the flatlands on the road Oescus-Philippopolis. It existed as such from the second half of the 1st century AD to the mid 3rd century AD. It is not possible to make more precise and categorical conclusions concerning the situation of buildings, territorial range and the interpretation of the finds from the station due to the great damages made by treasure-hunters. In spite of this, the written in the early 21st century has its value due to the fact that there will hardly be either will or possibility to study the so-called at the beginning of this book 'archaeological skeleton' of the station (the dug cultural stratum in buildings and construction in the complex) in the next decades.

Unfortunately, similar pessimistic notes might be made for the bed of the Roman road in the mountainous section from *Ad radices* to *Sub radices* (next to the village of Hristo Danovo, Karlovo Region). This roadbed had been the longest preserved part of a Roman road in Bulgaria to the 70s of the 20th century. The lack of care for its preservation from the heavy trucks that carry tons of cut trees and from the natural factors led to today its destruction up to 50%. There is still a hope that the preserved parts may be professionally noted and preserved.

The studies introduce a new moment in the late history of *Ad radices* (if we presume that this name was still used during Late Antiquity and the Early Byzantine period). In this respect, the book is something more than a regional study. Thanks to the latest archaeological excavations, as well as to the analysis of the single finds and of the defensive works in the neighboring passes and encircling ways to the road to Philippopolis, it is possible to write reliably that like *Sub radices* station, which existed during the entire 6th century, the beginning of the present day Trojan Pass in the area of the Roman *Ad radices* station was used by the Early Byzantine authorities. More, the functioning of the road across the highest parts of Haemus in the 5th – 6th centuries is proved by many archaeological finds discovered in important points along the road, as well as by the fact that all strongholds around the road across the northern slopes of the mountain functioned during the 5th – 6th centuries. Some of them, like Balyovo Kale (near the village of Terziysko) and Panamskoto (in the north of the town of Trojan) were built during the reign of Justinian I.

It may be claimed here that there had existed a united strategy for the defense of the passes that excluded the flatland castles, replaced by barrage walls and highland strongholds (castles) and towers like the newly studied one in the locality of Shamaka.